TÜRK DİLİ

Dil ve Edebiyat Dergisi

Cilt: XCIV • Sayı: 667 • Temmuz 2007

Yayın Türü • Aylık dergi

Yönetim Yeri
Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere/ANKARA

Telefon Yazı İşleri • (0312) 427 28 79
Abone • (0312) 428 61 00/109
Belgegeçer (Faks) • (0312) 428 52 88
Genel Ağ Sayfası • http://tdk.org.tr
E-posta • turkdili@tdk.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Hangar Marka İletişimi ve Reklam Hizmetleri
Telefon • (0312) 472 07 90
Genel Ağ (İnternet) • www.hangarreklam.com.tr
Baskı: Türk Hava Kurumu Basımevi
Basımevi Sorumlu Müdürü • Mustafa Kılıç
Basımevi Telefonu • (0312) 341 90 60
Basım Yeri ve Tarihi • Ankara, 1 Temmuz 2007

ISSN-1300-2155

Türk Dili, Türk Dil Kurumunun elli dört yıldır yayımlanan aylık dergisidir. İlk sayısı Ekim 1951'de yayımlanmıştır.

***

Türk Dili, Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığının Filoloji Temel Alanları için kabul ettiği ulusal hakemli dergi niteliğini taşımaktadır.

Türk Dili dergisi yayın ilkeleri http://tdk.gov.tr/turkdili.html adresinde belirtilmiştir.

***

Abonelik

Türk Dili dergisine yıllık veya altı aylık abone olunabilir. Yıllık abonelik 30 YTL, altı aylık abonelik ise 15 YTL'dir. Öğretmen, öğretim elemanı ve öğrenciler için abone tutarı yıllık 24 YTL, altı aylık ise 12 YTL'dir. Ülke dışı için yıllık abonelik 50 ABD dolarıdır. Dergilerin okul dışındaki bir adrese yollanmasını isteyen öğretmen ve öğrenciler, durumlarını gösterir bir belgeyi Kurumumuza abone istekleriyle birlikte göndermelidirler. Abone tutarı T. İş Bankası Kavaklıdere Şubesindeki 1093 numaralı hesabımıza (ayrıcalıklı hesap, havale ücreti alınmamaktadır) veya 128 236 numaralı posta çeki hesabımıza yatırılabilir. Abonelik işlemlerinin tamamlanabilmesi için banka alındı belgesinin Türk Dil Kurumu Yurt İçi ve Yurt Dışı İlişkiler Şube Müdürlüğü Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere/ANKARA adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yetmiş Beş Yılda Türk Dil Kurumu

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALÛK AKALIN

Atatürk'ün "yüksek hami reisliğinde" 12 Temmuz 1932 günü kurulmuş bulunan Türk Dil Kurumu, yetmiş beşinci kuruluş yıl dönümünü kutluyor...

İnsan ömrü için yetmiş beş yıl, ileri bir yaş sayılabilir ancak bilimsel araştırma kurumları için yetmiş beş yıl, yetkinliğin, gelişmişliğin, kökleşmenin ifadesidir. Türk Dil Kurumu da kuruluşundan bu yana geçen yetmiş beş yıllık süre içerisinde yapmış olduğu çalışmalarla ülkemizin köklü ve gelişmiş bilim kurumlarından biri durumuna gelmiştir. Bine yakın kitap, yüzlerce sayı dergi yayımlayan; sayısı binlerle ifade edilebilecek konuşma, konferans, kurultay, çalıştay, açık oturum, bilgi şöleni gibi çeşitli toplantılar düzenleyen; *Türkçe Sözlük*'ün on kez, *Yazım (İmla) Kılavuzu*'nun yirmi dört kez baskısını yapan; bölge ağızlarından söz derleme, tarihsel metinlerden söz tarama, yeni sözler ve terimler türetme, tarihsel ve çağdaş Türk lehçeleri üzerine karşılaştırmalı araştırmalar yürütme gibi çok önemli bilimsel çalışmaları gerçekleştiren Türk Dil Kurumu, bütün bunları yetmiş beş yıl içerisine sığdırmıştır.

Türkçenin son yetmiş beş yılda yaşadığı gelişmede Atatürk'ün öncülü-

ğünde kurulan Türk Dil Kurumunun çok büyük payı bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin "yüksek Türk kültürü" temeli üzerinde kurulduğunu söyleyen Atatürk, kültürün en önemli ögesi olan dile her zaman büyük önem vermiştir. Atatürk'ün dile bu kadar önem vermesi, sebepsiz değildir. Dil bilgisi ve dil bilimi uzmanları, dilin en önemli işlevi olan anlaşma ve iletişimi sağlama özelliğinden hareketle dili tanımlamaktadırlar. Bir toplumda anlaşma ve bireyler arasında iletişim dil aracılığıyla sağlanır. İnsan kalabalıklarının uluslaşması da ancak dil birliği ile mümkündür. Aynı dili konuşmayan insanların anlaşmaları, iletişim sağlamaları, ortak değerlere sahip olmaları mümkün değildir. Bu gerçeklerin farkında olan Atatürk'ün, dil ve yazı konusuna daha genç bir subayken eğildiğini, Millî Mücadele'yi başlattığı ilk günlerde zaferden sonra yapılacaklar işleri tasarlarken yazı değişikliğine de yer verdiğini biliyoruz. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan ve giderek yoğunlaşan dil tartışmaları sonuçsuz kalmış, her Türk aydını gibi Atatürk de dil ve yazı sorunları üzerine kafa yormuştu.

Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren savaşların ardından ülke topraklarının bir bölümünün düşman çizmesi altında çiğnenmesi karşısında "*Geldikleri gibi giderler...*" diyen Gazi Mustafa Kemal'in öncülüğündeki Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yapılması gereken pek çok iş sırasını bekliyordu. Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve geliştirilmesi uğrunda devrimler gerçekleştirilirken, çeşitli alanlarda atılımlar yapılırken, Gazi Mustafa Kemal Paşa, kültür konularına büyük önem veriyordu.

İlk Adımlar...

Atatürk'ün bu uğurdaki ilk eseri Türkiyat Enstitüsüdür. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra kuruluş çalışmalarına başlanan ve 12 Kasım 1924'te kurulan Türkiyat Enstitüsü, Türk dili, edebiyatı, kültürü, sanatı tarihi ile ilgili çalışmaları yürütme görevini üstlenmişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte dil konusundaki tartışmalar daha çok yazım ve alfabe üzerine yoğunlaşmıştı. Yüzyıllardır kullanılan yazının değiştirilmesi kolay bir iş değildi. Yirminci yüzyılın başlarında Türk soylu halkların büyük bir bölümü Arap kaynaklı yazıyı kullanıyordu. Arap kaynaklı yazı Türkçe için uygun bir yazı sistemi değildi. Arapçada ünlü sayısı son derece az iken Türkçede ünlü sayısı en az sekiz idi. Yazının Türkçe için yetersizliği öteden beri tartışılıyordu. Arap yazısının Türkçeyi karşılamadaki yetersizliğine Osmanlı Devleti'nde ilk kez Münif Paşa değinmişti. Azerbaycan'dan Mirza Fethali Ahundzade'nin 1863'te İstanbul'a gelerek alfa-

be üzerine hazırladığı ve Sadaret makamına verdiği çalışma Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmaniye tarafından kabul edilemez bulunmuştu (Şimşir 1992: 22). Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavî gibi aydınlar da tartışmaya katılmışlar, daha sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa, harflerin birbirine bitiştirilmeden yazılması esasına dayalı olan bir yazı düzenini orduda uygulamaya başlatmıştı. Hatt-ı Cedid, Ordu Elifbası, Enver Paşa Yazısı gibi adlarla anılan bu yazı düzeni, biraz da tehdit altında, orduda kullanılmış, kimi askerî kitaplar bu yazı ile basılmıştı. Bu girişim de başarısız olmuştu.

Bakü'de 1926 yılının Şubat ayında Birinci Türkoloji Kongresi toplanır. Köprülüzade Mehmet Fuat, Hüseyinzade Ali Bey ile o sırada Türkiye'de görev yapan Teodor Menzel ile Gyula Mezsaros'un Türkiye'den çağrılı olarak katıldığı bu kongrede hararetli tartışmalardan sonra *Birleşdirilmiş Yeni Türk Elifbası* adıyla Latin kaynaklı bir alfabe benimsenmişti. Bu alfabe aşamalı olarak Sovyetlerdeki Türk Cumhuriyetlerince kullanılmaya başlanmıştı. 1930'lu yılların başında neredeyse bütün Türk dünyası bu yazıyı kullanıyordu. Ancak 1937 yılından sonra Stalin'in başlattığı kıyım sırasında Sovyetlerdeki Türk halklarının Latin yazısını kullanmalarına son verilecek, Türk dünyasında ortak alfabe kullanılması kararının alındığı 1926 Bakü Türkoloji Kongresi'ne katılan üyelerin çoğu çeşitli suçlamalarla hayatını kaybedecekti. Türk soylu bilim adamlarının yanı sıra ünlü Türkolog Samoyloviç gibi farklı milliyetlerden bilim adamları da bu kıyımda yok edilecek, Sovyetler Birliği'nde Türk soylu halkların 1937'de başlayan Kiril yazısına geçirilmesi uygulaması 1940'lı yılların başlarında tamamlanacaktı.

Türkiye'de ise Atatürk'ün *Nutuk*'unu okuduğu günlerde alfabe tartışmaları yeniden alevlenmiştir...

Adalet Bakanı Mahmut Esat, Latin harflerinin kabulü konusunda Türk Ocaklarında bir konuşma yapmış, Başbakan İsmet Paşa da Latin harfleri konusunda bilim adamlarının görüşlerini almıştı. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin 20 Mayıs 1928 günü Başbakanlığa gönderdiği yazıda "*Lisanımızda Latin harflerinin suret ve*

imkân-ı tatbikini düşünmek üzere, mebus Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Ruşen Eşref ve Darülfünun Müderris Muavini Ragıp Hulûsi ve sabık Darülfünun muallimlerinden Ahmet Cevat ve muallimlerden Fazıl Ahmet, Hariciye memurlarından İbrahim Grandi, Talim ve Terbiye Reisi Mehmet Emin, azadan İhsan Beylerden mürekkep bir heyetin teşkilinin muvafık görülmekte olduğu" bildirilmişti. Başbakanlığın 27 Mayıs 1928'deki onayından sonra "Dil Heyeti" 26 Haziran 1928'de ilk toplantısını yapar. Bu arada Yazı Devrimi'nin öncüsü olacak uluslararası rakamların kabulü kararı da 24 Mayıs 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde alınmıştı. Konya'dan başlayarak yurt gezisine çıkan Millî Eğitim Bakanı, Dolmabahçe Sarayı'na gelerek gezi izlenimlerini Gazi Mustafa Kemal'e aktarmıştı. Başbakan da 17 ve 19 Temmuz 1928 günlerinde Dil Heyetinin toplantılarına katılarak çalışmaları ile ilgili bilgiler almıştı.

Yeni alfabenin kabul edileceğini Gazi Mustafa Kemal, 9 Ağustosu 10 Ağustosa bağlayan gece Sarayburnu'nda yaptığı konuşmada müjdelemişti. Bu tarihten sonra Dolmabahçe Kurultayı düzenlenmiş, kabul edilecek yeni harflerle ilgili çalışmalara başlanmıştı. Gazi Mustafa Kemal, çıktığı yurt gezilerinde yeni harfleri halka tanıtmaya başlamıştı. Bu çalışmalar, yasanın başarıya ulaşmasına zemin hazırlıyordu.

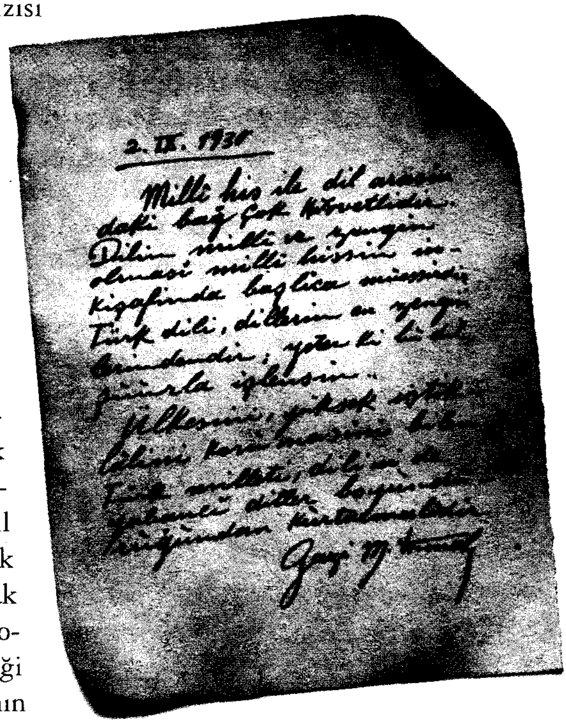

Eylül ayında Dil Heyeti çalışmalarını tamamlar ve Gazi Mustafa Kemal'in düzeltmeleriyle yeni Türk alfabesine son şekli verilir. 22 Eylül 1928'de Başbakanlığa bir tezkere ile sonuç bildirilir. Bu tezkereden sonra, Millî Eğitim Bakanlığı, Türk Harfleri Kanun Tasarısını, Dil Heyeti de *İmlâ Lûgati*'ni hazırlamıştı. 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen ve 3 Kasım 1928'de *Resmî Gazete*'de yayımlanmasıyla yürürlüğe giren 1353 sayılı yasayla Latin harflerine dayalı yeni Türk alfabesi uygulamaya konulur.

Toplum hayatında yeni ufuklar açacak, Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştıracak, topluca aydınlanmayı sağlayacak yeni Türk harfleri yasasının kabulünden sonra ülkede büyük bir seferberlik başlatıldı. Okullarda öğretim yeni harflerle yapılırken okuma çağı dışındakiler için açılan Millet Mekteplerinde ise binlerce kişi öğrenim görüyordu. Böylece kısa sürede yeni harflerle okuryazar oranı hızla yükseldi.

Dil Devrimi'nin ilk işaretleri

Prof. Sadri Maksudi, 1930 yılı sonlarına doğru *Türk Dili İçin: Geçmişteki, Bugünkü ve Gelecekteki Yazı Dilimiz Üzerinde Düşünceler* adlı kitabını Türk Ocaklarının yayın dizisi arasında yayımlamıştı. Gazi Mustafa Kemal, bu kitabın başına el yazısıyla şu sözleri yazdı:

Bu sözler, Atatürk'ün 1932 yılının yaz aylarında başlatacağı Dil Devrimi'nin ana düşüncesini oluşturuyordu. Tarih ve dil konularında araştırma yapmak üzere birer "cemiyet" kurulması düşüncesinde olan Atatürk, önce Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin kuruluşuna öncülük etti. Bir yıl sonra toplanacak Birinci Türk Tarih Kurultayı'nda okunacak tezler değerlendirilirken dil konusunu da ele alma gerekliliği ortaya çıkmış, tarih konularının araştırılmasında dil incelemelerinin de gerekliliği görülmüştü. Bu çalışmalar sırasında Atatürk, dil kuramlarını açıklayan kitapları okuyor ve her tarihî konu içinde dil belgeleriyle çözülecek sorunlar olduğunu da görüyordu (İnan 1957: 478).

Birinci Türk Tarih Kurultayı'nı büyük bir ilgiyle izleyen Atatürk, bildirileri dinlerken dil sorununa da eğilme fırsatı bulmuştu. Değişik kuşaklardan tarihçilerin bildirilerini sunarken kullandıkları dil, Türkçe konusunun da vakit geçirilmeden ele alınması gerektiği düşüncesini uyandırmıştı. Gazi Mustafa Kemal, dil konusunda hiç gecikilmemesi düşüncesindeydi. Önceleri, dil araştırmalarının Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti içerisinde bir kol olarak yer alması düşünülmüştü ama dil konusu başlı başına ele alınması gerekecek kadar geniş bir çalışma alanını oluşturuyordu. Birinci Türk Tarih Kurultayı'nın sonlarına doğru Atatürk, dil araştırmaları için bir kurumun kurulması gereği üzerine Afet İnan'a sorular yöneltince Afet İnan dilin tarihten ayrı yöntemlerle incelenmesi gerektiğini belirtecektir (İnan 1957: 479).

Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşu

Gazi Mustafa Kemal, Birinci Türk Tarih Kurultayı'nın son günü olan 11 Temmuz 1932 akşamı Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyelerini Köşk'e davet eder. Gelecek yıla yetiştirilecek büyük tarih kitabının bölümleri ve yazarlarının kimler olacağı konuşulacaktır. Akşamüzeri toplantıya Ruşen Eşref Bey de Gazi'nin özel konuğu olarak Köşk'e çağrılacaktır. Bundan sonrasını Ruşen Eşref Ünaydın'ın anılarından okuyalım:

"Akşamüzeri Çankaya'ya gittim. Kendileri birkaç vakittir Yeni Köşk'e geçmişlerdi. Yukarı katta, kitap odasının yanında çalışma salonunda huzurlarına çıktım... Salonun orta yerinde uzun masasının başında oturuyorlardı. O masanın etrafında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti azaları da vardı... Tarih konuşması bitmek üzere iken Gazi hazretleri, oradakilere sordular:

-Dil işlerini düşünecek zaman da gelmiştir. Ne dersiniz."

Konukları bu düşünceyi sevinçle karşılamışlardı. Bunun üzerine Atatürk:

"Öyle ise, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun." (Ünaydın 2002: 7-8).

İşte, bugün adı Türk Dil Kurumu olan Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulması için ilk adım Atatürk tarafından böylece atılır. Hareketin çok çabuk gerçekleşmesini isteyen Atatürk, düşüncesini o akşam Köşk'te hazır bulunanlara söylediği şu sözlerle açıklar:

- *Yarın Hükûmete istida verip Cemiyet'in iznini almalı. Fakat bunun için daha önce bir reis, bir de umumî kâtip seçmeli. Ben her ikisini de burada, aramızda görüyorum."* (Ünaydın 2002: 3).

Atatürk eli ile Sâmih Rifat Beyi göstererek:

- *Zatıaliniz bunun reisliğini alınız...*

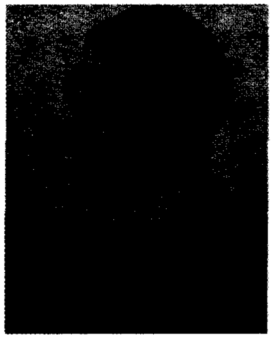
Atatürk Umumi Kâtiplik için de Ruşen Eşref Beyi düşündüğünü söyledikten sonra;

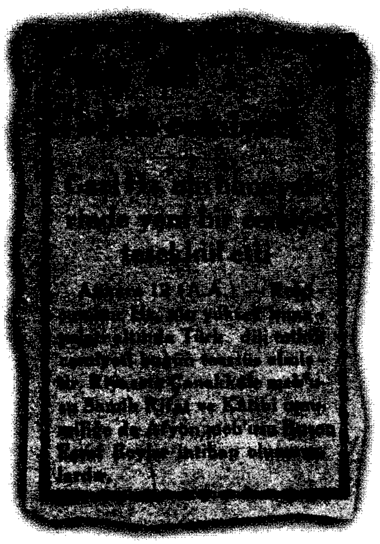
- *Şimdi de aza için de iki arkadaş düşününüz,* der. Ruşen Eşref Bey de Yakup Kadri ile Celâl Sahir beyleri teklif eder. Atatürk, bu teklifi uygun bulur ve;

- *Zannederim şimdilik Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin nizamnamesini alırsınız. Lazım gelen yerlerine cemiyet adını ve gayesini yazarsınız. Yenisini sonra düşünürüz,* der... (Ünaydın 2002: 8).

Atatürk, bir dil cemiyeti kurulması düşüncesini açıklarken çalışmaların "Filoloji ve lengüistik", "Lügat ve ıstılah", "Gramer ve sentaks", "Etimoloji" konularında yoğunlaşmasını da istediğini eliyle çizdiği şemada göstermişti (Ünaydın 2002: 8).

Konuklar Köşk'ten ayrılırken Sâmih Rifat Bey ile Ruşen Eşref Bey, ertesi gün saat 14.00'te Balkan Birliği Cemiyetinin İşhan'daki bürosunda buluşmak üzere sözleşirler. Ruşen Eşref Bey durumu Celâl Sahir ve Yakup Kadri Beylere bildirir. Türk Dil Kurumunun kuruluşunu gerçekleştirecek dört kişi kararlaştırdıkları saatte buluşurlar. Sâmih Rifat Bey ile Ruşen Eşref Bey, önceden hazırladıkları dilekçeyi okurlar. Nizamnamede kullanılacak tabirler üzerinde kısa bir konuşmadan sonra dilekçeyi daktiloda yazdırırlar. İmzaların atılmasından sonra dört kurucu birlikte İçişleri Bakanlığına doğru yola çıkarlar. Temmuz ayının sıcak günlerinden biri yaşanmaktadır. Zaten hasta olan Sâmih Rifat Bey yürümekte güçlük çekmektedir. Bakanlığın merdivenlerinden yavaş çıkmasına karşın soluk soluğa kalmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bakanlar Kurulunda olduğu için dilekçeyi Müsteşar Hilmi Bey kabul eder. Müsteşarlık odasının serinliği Sâmih Rifat Bey'i biraz olsun rahatlatmıştır. Ertesi gün "*Emniyetiumumiye Müdürlüğünden*" gönderilen ve 12 Temmuz 1932 tarihini taşıyan "izinname" ile Türk Dili Tetkik Cemiyeti resmen kurulmuş oluyordu (Ünaydın 2002: 8-9).

İzinname suretinde Cemiyetin kuruluş amacı "*Türk dilini tetkik ve elde edilecek neticeleri neşretmek*" olarak yazılmıştır (Ünaydın 2002: 12).

TDTC'nin nizamnamesinin birinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin yüksek himayeleri altında ve Ankara şehrinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti adlı bir cemiyet kurulduğu yazılmıştır. Maarif Vekilinin "fahri reis" olduğu ikinci maddede belirtilmiş, Cemiyetin amacı ise nizamnamenin 3. maddesinde yer almıştır: "*Cemiyetin*

maksadı Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmektir" (Ünaydın 2002: 10).

Kuruluştan Kurultay'a

Kuruluş işlemlerinin gerçekleştirilmesinden sonra Cemiyetin yapılanma işleri de hızla sonuçlanır. Cemiyetin kurulması, işlerin hallolduğu anlamına gelmemektedir. Yaz tatili için 15 Temmuz 1932 günü Ankara'dan Yalova'ya doğru yola çıkan Atatürk, özel trenine Sâmih Rifat Bey ile Ruşen Eşref Beyi de alır. Yolculuk süresince konuşulan tek konu Türkçedir... Derince'de trenden inen Sâmih Rifat ve Ruşen Eşref Beyler İstanbul'a geçerler, Atatürk de Yalova'ya gider. Ruşen Eşref Bey, Ağustos sonlarına doğru Yalova'ya Atatürk'ü ziyarete gittiğinde, geçen süre içerisinde Atatürk'ün eski yeni, yerli yabancı sözlüklerdeki öz Türkçe sözleri aramakla, dil bilimi araştırmalarını okumakla uğraştığını görür. Kurduğu Cemiyetin istediği etkinlikleri gerçekleştirebilmesi için tatil süresince yeni eseriyle yakından ilgilenmeyi sürdürmektedir. Dil işi için Türk tarihine çizdiği programdan ayrı ve yepyeni bir yol izleyecektir.

> "*Önce Kurultayı toplamak, tezi orada anlatmak, dil mütehassıslarının, ediplerin, şairlerin, gazetecilerin, muallimlerin düşüncelerini dinlemek, bütün milleti kendi dilinin işlerinde alakalandırmak, nizamnameyi, programı kurultayda konuşturmak, merkez heyetini ona göre seçtirmek, sonra hızla çalışmaya geçmek.*" (Ünaydın 2002: 13).

Atatürk, daha sonra Dolmabahçe Sarayı'nda devam edecek çalışmalar sırasında o yılın Eylül ayı sonlarında bir Dil Kurultayı'nın toplanacağının duyurulmasını ve ilgililerin bu kurultaya çağrılmasını ister. Türk Dili Tetkik Cemiyetinden 3 Eylül 1932 günü basına verilen ve ertesi gün gazetelerde yer alan bir "*beyanname*" ile Dil Kurultayı'nın toplanacağı haberi duyurulur. Kurultaya kadın, erkek her yurttaşın davetli olduğu belirtilerek doğrudan doğruya çalışmak arzusunda olanların Dolmabahçe Sarayı'ndaki Cemiyet Kâtipliğine başvurmaları istenir.

Birinci Türk Dili Kurultayı ile ilgili olarak hazırlanan *Beyanname*'de Kurultayın amacının Türk dilini köklerine, bilimsel ve çağdaş gereklere ve müstakbel gelişmelere göre incelemek olarak belirtilirken 6. maddede Türk dilinin etimolojik noktadan *İndo-Européen* dillerle ve başka dillerle ilişkileri konusunda konuşma yapacakların bildirilerini Kurultay'ın açılmasından en az beş gün önce *Umumî Kâtipliğe* göndermeleri istenmiştir. Atatürk'ün Kurultay'a dinleyici olarak katılacağı beyannamenin 9. maddesinde şöyle belirtilmiştir: *TDTC'nin hami reisi, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hz. Kurultayda dinleyici olarak bulunacaktır* (Ünaydın 2002: 20). 10 Eylül 1932 günü basında çıkan bir başka tebliğde de kurultayda konuşulacak konuların başında *"dilin menşeleri"*'nin geldiği belirtilmektedir.

İlk düzenleme kurulu üyelerinden Yusuf Akçura, H. Cemil Çambel, Yunus Nadi gibi üyelerden kimilerinin hastalık, gezi gibi sebeplerden dolayı İstanbul'da bulunamayacağı görülünce Atatürk'ün isteğiyle bu isimlerin yerine, dil tezini anlatıp savunacak kişilerden oluşan yeni bir kurul seçildi. Sâmih Rifat, Ruşen Eşref, Ragıp Hulûsi, Reşat Nuri, Dr. Ali Saim, Celâl Sahir, Ahmet Cevat, Ahmet İhsan, Ali Canip, Hasan Âli, İhsan, Ruşeni, Yakup Kadri Beylerden oluşan kurulun başkanı Sâmih Rifat, Genel Sekreteri Ruşen Eşref, Veznedarı Celâl Sahir Bey'di. *Sâmih Rifat Bey*, hasta olduğu için Çamlıca'daki evinden Dolmabahçe Sarayı'ndaki bir odaya taşınmış, doktor gözetimindeki hasta yatağında Kurultay çalışmalarını yönetirken program ve tüzük taslağını hazırlamıştı.

Kurulun çalışmaları Gazi Mustafa Kemal tarafından da benimsenir. Kurultay'da ele alınacak başlıca konular dilin kökeni, Türk dilinin bugünkü durumu ve gereksinimleri, Türk dilinin gelişmesi olmak üzere üç ana başlık altında toplanır. Kurultayın toplanmasıyla ilgili bilgiler 20 Eylül 1932 günü basın aracılığıyla bütün yurda duyurulur.

Kurultay, iki ay gibi çok kısa bir sürede hazırlanır. Çağrılılar arasında dilciler olduğu kadar, Abdülhak Hamit, Sami Paşazade, Halit Ziya, Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit, Hüseyin Rahmi, Mehmet Emin, Ahmet Haşim, Ahmet Rasim, Falih Rıfkı, Yunus Nadi gibi şair ve yazarlar da bulunmaktaydı. Daha Kurultay öncesinde Hüseyin Cahit'in tezi büyük tartışma yaratmıştı. Falih

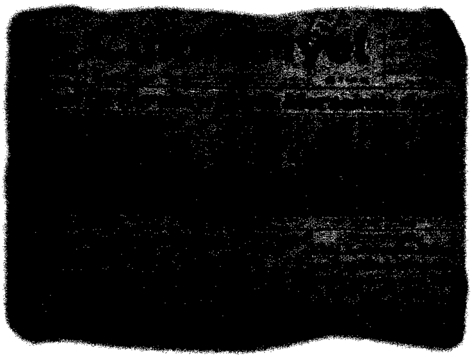
Rıfkı da Hüseyin Cahit'in düşüncelerine benzer düşünceler taşımaktaydı. Kurultay öncesi, bu görüşünü Atatürk'e açıklayan Falih Rıfkı'ya Atatürk:

- *Çocuğum, senin de Hüseyin Cahit gibi düşündüklerin olabilir. Fakat ona cevap verecek olanların cesaretini kırma*, der (Atay 1969: 475). Hüseyin Cahit'in dilin kendi doğal gelişmesine bırakılması gerektiği ve dilde zorlama yapılamayacağı şeklindeki konuşmaları Kurultay'da büyük tartışma yaratacaktır.

Birinci Türk Dili Kurultayı'nda üzerinde en çok konuşulan konuların başında Türk dilinin kökleri ve başka dillerle karşılaştırılması gelmektedir. Kurultay'a bu konuda on beş bildiri sunulmuştur. Bazı bildiriler, özellikle de Sâmih Rifat Bey'in bildirisi, küçük bir kitap hacmindedir. Bu bildirilerde Türk dilinin eskiliği ve çeşitli dil topluluklarıyla ilişkileri ele alınmaktadır.

Kurultay'ın en ilgi çekici konusu: Dil karşılaştırmaları

Birinci Türk Dili Kurultayı, 26 Eylül 1932 Pazartesi günü saat 14.00'te Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Sâmih Rifat'ın heyecan dolu veciz konuşmasıyla açılır. Açılış oturumundan sonra Kurultay Başkanlığına getirilen Kâzım Paşa, Sâmih Rifat Bey'i bu defa da konferansını vermek üzere kürsüye davet eder. Sâmih Rifat Beyin rahatsızlığı dolayısıyla oturarak yaptığı konuşmasının başlığı *Türkçenin Ari ve Sami Lisanlarla Mukayesesi*'dir.[1]

Türk Dili Tetkik Cemiyetinin izleyeceği çalışma programında Türkçenin Ari ve Sami dillerle karşılaştırılmasının önem bakımından birinci sıradaki maddelerden birini oluşturacağını belirterek sözlerine başlayan Sâmih Rifat Bey, bu konuda gidilecek yolun hangi bilimsel noktalara yöneleceğini öncelikle belirlemenin gereğini dile getirir. Çünkü yürünecek yol, baştan tam olarak belirlenmezse ileride bu konuda ortaya çıkacak ihtilaflara engel olmak mümkün değildir. Bu sebeple Sâmih Rifat Bey, Türk dilinin Ari ve Sami dillerle karşılaştırma çalışmalarının nasıl yapılması gerektiğini konuşmasında örneklerle ortaya koymaya çalışmıştır.

1 Birinci Türk Dili Kurultayı'na sunulan ve bu yazıda değinilen bildirilerin tamamı T.C. Maarif Vekâleti, *Birinci Türk Dili Kurultayı (Tezler, Müzakere Zabıtları)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933 adlı eserden alınmıştır.

Dil biliminin dillerin köklerine inen geniş ve kapsamlı bir alana giremediğini belirten Sâmih Rifat, yapılan karşılaştırmaların dillerin oluşma aşamalarının ayrıntılarını ortaya koymaktan çok tanımlarla ve dil birliklerinin kuruluşundan sonraki dönemle sınırlı olduğunu söyler. Dil bilgini Bob'un yaklaşık bir yüzyıldır hemen hemen bütün dil bilimciler tarafından çeşitli şekillerde tekrarlanan "*Söz kökleri bölünemez*" düşüncesine karşılık son zamanlarda Avrupa'da parmakla sayılabilecek kadar az sayıdaki birkaç bilgin dillerin gramerden önceki katmanlarını araştırmak için birtakım esaslar arama denemelerine girişmişlerdir. Hiçbir dil, şekil bilgisi esaslarını uzun yüzyıllar boyunca koruyamamakta, bu esaslar eskirken yerlerine yenileri gelmektedir. Türkçe ise kendi kuralları içerisinde en az değişiklik yaşayan dildir. Bu düşünceyi Avrupalı dil bilimcilerin de onayladığını belirten Sâmih Rifat, buna rağmen Türkçenin yedi sekiz yüzyıl önceki şekil bilgisi yapısıyla bugünkü yapısı arasında çeşitli farklılıklar bulunduğunu da sözlerine ekler.

Bildirisinde çekim ve yapım şekillerinin bazen iki kardeş lehçeyi bile birbirinden uzaklaştırabildiği konusundaki düşüncesini dile getiren Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı, bu durumda iki dil arasında akrabalık ilişkilerini aramak ve göstermekte büyük güçlük çekildiğini söyler. Sâmih Rifat Bey, aralarında akrabalık bulunmayan diller arasındaki ilişkileri araştırmanın daha da zor olduğuna bu sözlerle dikkat çekmek istemektedir. Dillerin köken yakınlıklarını araştırmak için uygulamalı dil bilgisi çalışmalarının üzerinde birtakım usuller gerekmektedir. Böylesine geniş kapsamlı bir araştırma için ilk anda şekil bilgisinin etkisinden uzak kalan ortak köklerde gerek anlam gerek şekil bakımından birtakım değişim yaşanıp yaşanmadığını soran Sâmih Rifat, bu konuda Arapçadan örnekler verir. Arapçada köklerin üç ünsüzden oluştuğunu, bu ünsüzlerden sonuncusunun daima anlamdaki kuvveti artırmak veya iki düşünce arasındaki özel farkı göstermek için eklendiğini belirtmiştir. Ernest Renan'ın, tarihî Sami dillerinde bunu fiil köklerinde denemiştir. Renan'ın gösterdiği örneklerin kısmen hatırında olduğunu belirten Sâmih Rifat, Arapçadaki kimi hayvan adlarının hepsinin sonunda bulunan ortak bir /b/ sesinden söz eder ve şu örnekleri verir: *kelb* 'köpek', *erneb* 'tavşan', *sa'leb* 'tilki', *akreb* 'akrep', *zi'b* 'kurt', *dübb* 'ayı', *ya'sub* 'arıbeyi'. Fiillerde ve adlarda ayrı ayrı kendisini gösteren bu üçüncü sesin, hangi nitelikte olursa olsun kendisinden önceki seslerle birleşmesinin, dillerin çekimlenmeye başlamasından çok daha önceki dönemlere ait olduğunu söyler. Dil bilgisi ile ilgili hiçbir kural, hatta türetmeye dair hiçbir bilgi bu üçüncü sesin nereden geldiğini açıklayamamaktadır. Bu olay, dilin ilk oluşum döneminde ortaya çıkmıştır. Sâmih

Rifat Bey de dillerin bu oluşum aşamasındaki verilerini değerlendirmek amacındadır.

Bütün dünya dillerinden söz eden kaynakların Sümerceden aktardığı örneklerin bu dildeki tek heceli bir sözün dokuz on kavramı karşıladığını belirten Sâmih Rifat, ilkel dillerin oluşum ögelerinden soyut ve somut kavramların açıklıkla seçildiği dönemler olduğu gibi, az çok müphem bir şekilde birbirine karıştığı evreler olduğunu da dile getirir.

Sâmih Rifat Bey, Türkçedeki köklerin bir bölümünün inceleyerek dilin oluşum aşamalarının birinde tek heceli birkaç sözün başında bulunan ünsüzleri bir tanımlama aracı olarak kullanır. Bu sesler /b/, /t/, /s/, /k/, /ç/ ve /y/'dir. Sâmih Rıfat Bey, bu seslerle oluşan kökler yalnız kendi aldıkları şekilde bir anlam ifade etmekle kalmadıkları, tersine söylenişlerinin de önceki şekille ilgili bir düşünceyi temsil ettiği düşüncesini desteklemek üzere şu örnekleri verir:

Çak- "katı bir maddeyi içeri akıtmak ve orada kuvvetle tespit etmek". Tersi *kaç-* "maddenin olduğu yerden dışarı çıkması". Sâmih Rifat, *çık-* sözünü de bu kökle ilgili saymıştır. Oysa bilindiği gibi *çık-* sözü, Eski Türkçedeki *taşık-* "dışarı çıkmak" sözünden gelişmiştir (ETü. *taşık-* > **tşık-* > **şık-* > *çık-*). *Çek-*, *çök-* sözlerini de aynı grupta değerlendiren Sâmih Rifat Bey, bu sözlerin tersi olan *geç-* (<*keç-*) ve *göç-* (<*köç-*) fiillerine de dikkatleri çeker. Sâmih Rifat, bildirisinde coğrafya adları, savaş aletleri, hayvan adları ve diğer söz varlığı üzerine karşılaştırmalı örneklerle tezini açıklar. Özellikle Hint-Avrupa dillerine ait bazı sözlerdeki seslerin tarihine değinerek Türkçe söz kökleriyle bağlantı kuran Sâmih Rifat, görüşünü şöyle açıklar: "*Dilimizin son bir oluşum dönemine ait birleşik köklerden bazılarıyla ilk uygar ve toplumsal gelişmelere ait sözler de Ari ve Sami dillerde toplanmıştır. Bu iki türlü katılım, Orta Asya'dan batıya ve Mezopotamya'ya doğru uzanan Türk göçlerinin bir defadan ibaret kalmadığını açıklıkla ortaya koyar. Batıya gelen ilk brakisefal unsurlar Kalkolitik bir medeniyetle beraber dilin ve düşüncenin ilk bilinçli oluşumlarını taşıyıp getirdikleri gibi izleyen dönemlerde sosyal hayatın esaslarına dayanan tarım ve sanat usullerini, yiyecek ve giyecekleri, ilkel hukuk kurumlarını ve düşünüş tarzını da aktarmışlardır. Bütün Ari dillerdeki milyonlarca söz, beş yüz söz kökine dayanmaktadır. Batılı dil bilimciler ulaşılacak tek heceli bir kök dilin, dillerin kökeni ile ilgili pek çok*

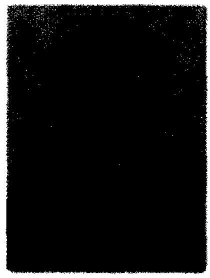
sorunu çözeceğini belirtiyorlar. Fakat henüz böyle bir dilin bulunmadığını söylüyorlar. Yaptığımız denemeler, Türkçenin tek hecelilik dönemini ortaya çıkarmanın pek kolay olduğunu açıklıkla kanıtlıyor."

Sâmih Rifat, bildirisini şu cümleyle sonuçlandırır: *"Bekleyelim... Hakikatin muzaffer olacağı zaman bizden uzakta değildir."*

Aslında, Sâmih Rifat Bey, doğruluğu tartışmalı birkaç örnek dışında pek çok ilgi çekici örnekle konuyu bilimsel yöntemlerle ortaya koymuştur. Sâmih Rifat, sayfalarca süren bildirisinde Türk dilinin diğer dillerle karşılaştırmasını yapmıştır. Bugünün dilcileri için bile Sâmih Rifat'ın bildirisinde ele aldığı düşüncelerde dikkat çekecek noktalar bulunmaktadır.

27 Eylül 1932 günü ikinci oturumda sunulan bildiri ise Dr. Saim Ali Bey'in *"Türk Dili Bir Hint-Avrupa Dilidir"* başlığını taşıyan tezidir. Konuşmasında sunduğu "paleolinguistik cetvel"de çeşitli sözleri karşılaştıran Dr. Saim Ali Bey, son derece iddialı bir başlık altında sunduğu bildirisini, yaptığı tahlillerin sayısız pek çok söze uygulanabileceğini belirterek bu çalışmada bazı yanlışları yapmaktan çekinmemek gerektiğini söyleyerek bitirir.

Ahmet Cevat Bey ise Sümerce ile Türkçeyi karşılaştırdığı bildirisinde pek çok sözü örnek olarak alır. Bu sözlerden biri de Hint-Avrupa dil ailesinde kullanılmakta olan *roz* 'gül'dür. Farsçadaki *gül* sözünün *roz* ile aynı olduğunu ortaya koyan Meillet, bir süre önce bu görüşlerini İstanbul Darülfününunda verdiği bir konferansta dile getirmiştir. Verdiği örneklerle ses değişmelerinin çok çeşitli olduğunu, birbirine benzeyen sözlerin değil, birbirine benzemeyen sözlerin akrabalıkların açıklanmasında kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Ahmet Cevat Bey, eski dillerdeki bütün sesler *gül / roz* örneğinde olduğu gibi değişmiş olsaydı, batılı bilginlerin dahi Hint-Avrupa dil ailesinin varlığını bulamayacaklarını söyler. Bildirisinde Türkçe ile çeşitli diller arasındaki karşılaştırmayı ses, biçim, söz varlığı, zamir, sayı sıfatları, söz dizimi olmak üzere beş ayrı başlık altında inceler. Ahmet Cevat Bey, çivi yazısıyla uğraşmaya vakit bulduğu takdirde Sümerce ile Türkçe arasındaki benzerlikleri ortaya koyacağını umduğunu söyleyerek sözlerini bitirir.

Kurultay'a Bulgaristan'dan davet edilen Agop Martayan; Türk, Sümer ve Hint-Avrupa dilleri arasındaki bağlantıları konu alan bildirisine, Türk tari-

hinde dönüm noktası olan Birinci Türk Dili Kurultayı'nın Bulgaristan'daki bir milyon Türkle binlerce yurttaş tarafından pek yakından takip edildiğini belirterek delegeleri ve Cumhurbaşkanı Atatürk'ü selamlar. Agop Martayan, Türklerin Alp ırkına mensup olduğunu, Alp sözünün bile Türkçeden geldiğini söyleyerek bildirisine başlar. Bu sözün Latincedeki Alpes'ten değil Türkçe alp 'cesur, kahraman' sözünden çıktığını ileri sürer. Agop Martayan, İngilizcedeki *cat* 'kedi', Latince *catus* 'kedi', Slavca *kot* 'kedi', Rumca *katta* 'kedi', Ermenice *gadu* 'kedi' sözlerinin hep 'kedi' anlamında olduğuna dikkati çeker. Sözlüklerde kökeni meçhuldür denilen bu sözün büyük bir olasılıkla "Alp-Türkçe" diline mensup olduğunu belirtir. Türkçe ve Ermenicedeki ad çekimini de karşılaştıran Martayan, Türkçedeki çokluk eki +ler'in Ermenicedeki karşılığının da +ner olduğuna değinir. Daha sonra Türkiye'ye yerleşerek Atatürk'ün ona verdiği Dilâçar soyadını kullanacak olan Agop Martayan bildirisini şu sözlerle bitirir:

> *"Ana Türk dilinin heyetiumumiyesini örten asırdide perdenin ancak bir ucunu kaldırmak kabil olmuştur. Şunu da ilave edelim ki, bu büyük perde açıldıkça Türkiyat ilmi ile Türk dili tarihinin tedricen Mongol muhitinden çıkarak tetkikine henüz başlanmış olan Alp ırkının konuştuğu lisana bağlı bulunduğunu göreceğimize derin bir inanışla inananlardanım."*

Kurultay'ın üçüncü günü Mehmet Saffet Beyin bildirisiyle açılır. Mehmet Saffet Bey, *Türk Dilinin Kıdemi ve Hâkimiyeti - Türkçenin Ari Dillerle Münasebeti* başlığını taşıyan bildirisine İstiklal mücadelesinin ardından gelen inkılapların bitmediğini, inkılâbın en şaşaalı devrinin başladığını söyleyerek bildirisine giriş yapar. Sami dili olarak bilinen Eti dilinin, Altayik bir dil olduğunu belirten keşiflerden söz eden Mehmet Saffet Bey, bu konuda İngiliz bilim adamlarının yaptığı çalışmalara değinir. Etiler, Akadlar ve Medyalıların ırkça ve dilce yakınlıklarını ele aldığı bildirisinde Türkçe ve Akadca sözleri İngiliz bilim adamlarının çalışmalarını tanık göstererek karşılaştırır. Bu sözler arasında Türkçe ve Akadcada ortak olarak kullanılan *ay* 'ay', Türkçede *ev* Akadca *e*, Türkçe *taş* Akadca *tak* gibi örnekler vardır. Bildirisinde Türkçe ile Eti dili birliğinden de söz eden Mehmet Saffet Bey, on örnek üzerinde durarak Türkçe Etice ilgisini ortaya koymaya çalışır.

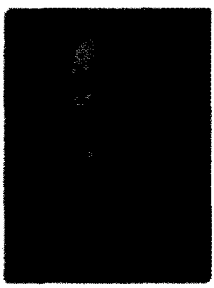
Mehmet Saffet Bey tezinde Altay halkının en eski zamanlarda Hindistan'dan İran ve Fenike'ye nüfuz ettiğini, Yunan uygarlığındaki birçok şüphe-

li noktanın ancak bu halkın etkisi ile açıklanabildiğini söyleyen C. R. Conder'in *Altayik Hiyeroglifleri ve Hitit Yazıtları* adlı eserine dayanarak Etrüsk dilinin de bu aileden olduğunu tekrarlar.

Mehmet Saffet Bey'den sonra Artin Cebeli Bey *Türk Dilinin Umumi Tarihi - Türk Yazıları - Türkçenin Etimolojisi* başlıklı tezinin konusunu oluşturan Türk dili genel tarihine değinmeden önce küçük bir açıklama yapacağını belirtir. Artin Cebeli Bey, o güne kadar kullanılan İndo-Europeen (Hint-Avrupa) dil ailesi terimini "Türko-Europeen" diye adlandıracağını açıklar. Alman alimlerin İndo-Cermanik terimini kullandıkları gibi kendisinin de "Türko-Europeen ırklar", "Türko-Europeen diller" terimlerini tercih edeceğini belirtir. Artin Cebeli Bey, bildirisinde Türkçenin kısa tarihine ve Türklerin kullandığı yazılara değindikten sonra Türkçenin köken bilgisi bölümünde düzenlediği söz varlığını Türk Dili Tetkik Cemiyetine vereceğini belirterek şöyle söyler: *Türk dilinin Türko-Europeen dillerle, bütün beyaz ırklar dilleriyle aynı familyadan olduğu izah edildi. Etimoloji Türk dilinin hazinesini güneş aydınlığına çıkaracaktır.* Artin Cebeli Bey'e göre Ari ailesinden olan dillerin anası Sanskritçe değil, Türk dilidir. Bildirisinde coğrafya ve yabancı adların yazılış tarzını yasalaştırmak gerektiğini belirten Artin Cebeli Bey konuşmasını yaptığı son bir teklifle bitirir. Almanların Kuzey Denizini Alman Denizi olarak adlandırmalarına dayanarak Akdeniz'in doğusuna "Türk Denizi" denilmesini teklif eder. Artin Cebeli Bey'in bu teklifi büyük bir alkışla karşılanır.

Günün üçüncü bildirisi Hakkı Nezihî Bey tarafından *Türkçenin Diğer Dillerle Alaka ve Münasebeti - Türkçenin Menşei Hususiyeti - Hint-Avrupa Ana Lisanı* başlığıyla sunulmuştur. Hakkı Nezihî Bey, Kurultay'da Türkçenin yanı sıra bütün dillerin değerlendirildiğini, buna karşılık *"Türk'ün büyük asaleti bu Kurultay'a İlk Türk Dili Kurultayı adını kâfi buldu"* diyerek Kurultay'ın ana konusunun dillerin karşılaştırması olduğunu belirtmiştir. Bildirisinde Hint-Avrupa dilleri hakkında genel bilgi veren Hakkı Nezihî Bey, bu dil ailesinin ana dili olarak kabul edilen Sanskritçenin ortak kaynaklardan biri olduğu yolundaki görüşü ele alır. Hint-Avrupa dillerinin kökleriyle Türkçenin köklerini karşılaştıran Hakkı Nezihî Bey, Hint-Avrupa dillerindeki 'büyümek, artmak' anlamındaki *ardh* kökünün Türkçedeki *art-* fiiliyle ilgili olabileceğini söyler. Hakkı Nezihî Bey başka örnekler üzerinde de durur ve

Hint-Avrupa dil ailesinin ortak köklerinin Türkçe sözlerde bugün bile mevcut olduğunu belirtir. Hint-Avrupa dil ailesiyle ortak köklerin varlığından yola çıkarak Türkçenin yapısına değinir. Seslerin Türkçe köklerde kullanılış sıklıklarını inceleyen Hakkı Nezihî Bey, benzer durumu Hint-Avrupa dil ailesinde de gösterir ve vardığı sonucu şu sözlerle açıklar: "*Hint-Avrupa lisan ailesine ana dil olmak üzere mevhum bir lisan tesisine çalışanların aradıkları farazi olarak değil hakiki olarak vardır ve ilk insandan beri yaşamaktadır. Bu dil Türk'ün aziz ve mukaddes dilidir.*"

Hakkı Nezihî Bey alkışlar arasında konuşmasını tamamladıktan sonra Eskişehir milletvekili olan Yusuf Ziya Bey bildirisini okumak üzere kürsüye gelir. Yusuf Ziya Bey, kendisinden önce yapılan konuşmaları köken bilgisinin nispeten kolay bir şey olduğunu söyleyerek, biraz da hafife alırken, daha çok Ahmet Cevat Bey'in bildirisinde değindiği Meillet'nin görüşlerini inceler. Konuyu çeşitli sözlerdeki ses değişmeleriyle ele alan Yusuf Ziya Bey, Türk lehçelerinin yanı sıra Moğolca ile ses denkliklerini de inceler. Kökler ve ekler üzerinde durur. Yusuf Ziya Bey, bildirisinde şu sonuca ulaşır: Zaman, mekân, kişi bildiren Türkçe sözler, yavaş yavaş Hint-Avrupa dillerinde birer edat, birer ek hâlini almıştır. Bu durum yüzyıllar alan bir gelişmeyle olan değişimden başka bir şey değildir. Fakat aslı yine Türkçedir. Yusuf Ziya Bey konuşmasını şu sözlerle bitirir: B*ütün bunlar gösterir ki Hindu-Avrupai lisanlar ile Türkçe arasında büyük bir fark yoktur, evsafıfarika denilen şeyler hiçten ibarettir.*

Kurultay programına göre o günkü oturumda okunacak bildiriler okunmuş, oturum sona ermiştir. Kurultay Başkanı Kâzım Paşa, bir zatın söz istediğini belirterek Ömer Cankaytar Bey'i kürsüye davet eder. Sözlerinin tamamlayıcı nitelikte olacağını belirtir ve şöyle devam eder: "T*ürk dilinin eskiliği ve diğer lisanlarla olan ilişiği yolunda dün ve bugün yüksek üstatlar ve pek değerli bilgivarlar tarafından verilen izahattan sonra şu gördüğünüz cılız ve küçük insanın söz söylemeye yeltenmesini geçim gözü ile görmenizi dilerim.*"

Gülümseten görüşler

Ömer Cankaytar Bey, Farsçanın Firdevsî tarafından temelinden örüldüğünü, bu sırada da Türkçeden pek çok söz alındığını, bunların az çok şekil ve ses değişikliğine uğradığını söyler ve *berhordar* sözünü örnek verir. Ömer Bey'e

göre bu söz Türkçedir ve aslı *börü kadar*'dır. Türkçedeki 'kurt' anlamındaki *börü* sözünün Kâşgar'da teşekkür anlamında olmak üzere "*börü kadar ol*" cümlesinde kullanıldığını belirtir. Buna göre '*börü kadar ol*' cümlesindeki "*börü kadar*" sözleri Farsçaya *berhordar* biçiminde geçmiştir. Ömer Cankaytar, Alman ve Alaman sözleri üzerinde de durur. Türkçede *al* ve *ala* renk adlarının *+man* eki ile birleşerek *Alman* ve *Alaman* sözlerini türettiğini, bunun da anlamının bilindiğini belirtir. Ömer Bey hızını alamaz ve *Cermen* sözünün Türkçedeki *yer*'in Nogay lehçesinde *cer* biçiminde kullanılışından alınarak *+man* eki ile birleşmesinden ortaya çıktığını söyler. Bu sözlerin 'yerde, toprakta yaşayan adam' anlamına geldiğini iddia eden Ömer Cankaytar, *Çağatay* sözünün aslının da 'gibi' anlamındaki *tay* ile *çığ* sözünün birleşmesinden oluştuğunu ve doğru şeklin *Çıgtay*, *Çıgatay* olduğunu ileri sürer. Konuşmacının bu sözleri üzerine Kurultay Başkanı Kâzım Paşa duruma müdahale edecek, konuşmayı ve oturumu sona erdirecektir.

Dördüncü gün ilk bildiri Ragıp Hulûsi Bey'in bildirisidir. Dil bilimi alanında ihtisas yapmış bulunan Ragıp Hulûsi Bey, Türkçenin köklerini Altay dilleri üzerinde yaptığı karşılaştırmalı dil bilimi ile ortaya koymaktadır. Ragıp Hulûsi Bey, Türkçenin en eski dönemini Türkçe-Moğolca ortak dönemi olarak ele alır. İkinci dönem ise en eski Türkçe (Proto-Turc) dönemidir. Üçüncü dönem eski Türkçe (Turc initial) dir. Ragıp Hulûsi Bey, Türkçe-Moğolca döneminin konu dışında kaldığını söyleyerek en eski Türkçe üzerinde duracağını belirtir. Türk lehçelerinin tasnifi konusundaki araştırmalara değinen Ragıp Hulûsi Bey, Radloff'un, Samoiloviç'in tasniflerini ayrıntılı bir biçimde ele alır. Türk lehçeleri arasındaki ses denkliklerini pek çok örnekle inceler. Ses uyumlarına da değinerek Türk lehçelerinin dil bilgisi birimlerini de karşılaştırmalı olarak ele alır. Ragıp Hulûsi Bey, bildirisiyle âdeta Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dil bilgisi ile ilgili kaynak bir eser sunmuştur. Elbette bu bildiride birtakım eksiklikler, hatta o gün için yetersiz bilgiler dolayısıyla değerlendirme yanlışları bulunmaktadır, ama Ragıp Hulûsi Bey, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleriyle ilgili geniş kapsamlı bir çalışmayı Kurultay'ın gündemine getirmiştir.

Ragıp Hulûsi Bey'in otuz sayfayı aşkın bu çalışmasının ardından Türk edebiyatının malzemesi olarak dil tarihi ile ilgili konuların ele alındığı bildiriler gündeme gelir. Bu konudaki ilk bildiri de Kurumun kurucu başkanı Sâmih Rifat Beyin bildirisidir. Sâmih Rifat Bey, hasta hâline rağmen Kurultay'a geniş kapsamlı ikinci bildirisini sunmuştur.

Kurultay, Kurumun yürüteceği çalışmaların programını yapmış ve yöneticileri seçmişti. Kurultay'da alınan kararlar, çalışmaların nasıl yapılacağını ortaya koyuyordu. Yapılması gereken işler şöyle sıralanmıştı: Türkçenin Sümer, Eti gibi en eski dillerle, Hint-Avrupa ve Sami dilleriyle karşılaştırmasının yapılması; Türkçenin tarihî gelişiminin araştırılması ve karşılaştırmalı dil bilgisinin yazılması; lehçeler ve terimler sözlüklerinin hazırlanması, Türkçe sözlük çıkarılması; halk dilindeki ve tarihî metinlerdeki Türkçe kökenli sözlerin derlenmesi, taranması ve yayımlanması; Türkçede söz türetme ilkelerinin belirlenmesi ve bu ilkelere uygun biçimde Türkçe köklerden yeni sözler türetilmesi; özellikle yazı dilinde sıkça kullanılan yabancı kökenli sözlerin yerini alacak öz Türkçe sözlerin önerilmesi ve yaygınlaştırılması; başka ülkelerde yayımlanan Türk dili ile ilgili yayınların toplanması, gerekli olanların Türkçeye çevrilmesi; Türk dili ile ilgili yazıların yer aldığı bir derginin yayımlanması; gazetelerde dil konularına özel sayfa ayrılması.

Kurultay bitiyor, çalışmalar başlıyor

Birinci Türk Dili Kurultayı'nın ardından 17 Ekim 1932 günü Cemiyetten yapılan açıklamada Kurultay'da dil konusunda köklü işlerin yapılmasına karar verildiği ve bu işlerin yapılmasıyla Türk Dili Tetkik Cemiyeti Merkez Heyetinin görevlendirildiği belirtilir. Türk dilini, millî kültürün eksiksiz bir anlatım aracı hâline getirmek, çağdaş uygarlığın önüne koyduğu bütün gerekleri karşılayacak bir mükemmelliğe eriştirmek, temel unsurları öz Türkçe olan millî bir dil yaratmak Kurultay'ın amacı olarak gösterilmişti. Halkçılık ilkesine göre halk ile aydınlar arasında mahiyet bakımından iki ayrı dilin varlığı ortadan kaldırılmalı ve millî bir dil yaratılmalıydı. Bu amacı gerçekleştirmek için Türkçeye yabancı olan unsurları yazı dilinden atmak gerekiyordu. Bunun için de yazılı kaynakları, halk ağzında yaşayan dil malzemesini araştırarak geniş derleme ile *Büyük Türk Sözlüğü*'nün hazırlanması, Türk lehçelerini içine alacak bir *Türk Lûgati* meydana getirilmesi, Türkçenin yazısını, bağlı olduğu oluşum yasalarını belirleyerek

Türkçenin dil bilgisi ile söz diziminin ortaya çıkarılması sağlanmalıydı. Açıklamada terimler konusuna da önemli bir yer ayrılmıştı. Batı dillerinin hiçbirinden aşağı olmamak üzere, onlardaki yüksek kavramları anlatacak keskinliği, açıklığı taşımak üzere bilim dilimizin bel kemiği olan terimleri de belirlemek gerekiyordu. Bütün bunlar, en güzel en uyumlu Türkçeye bağlı kalmak ilkesini gözden uzak tutmadan yapılacaktı.

Açıklamada bu çalışmaların başarıya ulaşabilmesi için bütün milletin, köylüsüyle şehirlisiyle emek birliği yapması gerektiği vurgulanıyordu. TDTC'nin açıklaması şu cümle ile sona eriyordu: "*Bize en büyük güçlükleri yenmek için, en çetin engelleri yıkmak için her zaman fikir, kuvvet, cesaret ve emniyet veren Gazi Hazretlerinin Türk dilinin canlandırılması işinde de başımızda bulunması, bize yüksek delalet ve işaretleriyle rehberlik etmesi işlerimizde muvaffakiyetin en kati bir delilidir*" (TDTC 1933: 1-2).

Bu duyurudan sonra Bakanlar Kurulunca 21 Kasım 1932 tarihinde kabul edilen 13507 sayılı *Söz Derleme Talimatnamesi* ve ardından da 1933 yılı baharında yayımlanan beyannamelerle, daha sonra *Dil Devrimi* olarak adlandırılacak çalışmalar başlamış oldu. Bütün ülkede bir anda dil seferberliği başlatıldı. Yazı ve konuşma dilinde kullanılan Arapça sözlerin Türkçe karşılıklarının en kısa yoldan ve az zamanda bulma işini yurttaşların yardımıyla gerçekleştirmek için anket hazırlandı. Bu anket için Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî* adlı eseri esas alınacaktı. Bu sözlükte bulunan sözlerden konuşmada ve yazmada kullanılmakta olan Arapça ve Farsça sözler taranarak bunlardan karşılıkları aranacak olanlar birbiri ardınca listeler hâlinde her gün ajans, radyo ve gazetelerde bildirilecekti. Anketin sonucunun üç ayda alınması tasarlanıyordu. Bu çalışmayla bir karşılıklar kılavuzunun hazırlanması amaçlanmıştı (Tan 2001: 10). Açıklamada gazetelerin bu listeleri açacakları dil sütununda "*halkın dikkatine çarpacak bir yolda neşredecek ve herkesin bu sözlere karşılık bulmasını teşvike elinden geldiği kadar çalışacak*"ları özellikle belirtiliyordu. Listedeki sözlere karşılık olarak gönderilecek teklifler de gene bu dil sütunlarında yayımlanacak ve bu nüshalardan üçer adet Cemiyet merkezine gönderilecekti. Gazetelerin hacminin bütün cevapları basmaya yetmediği durumlarda basılamayan cevapların da gazeteler tarafından Cemiyet Merkezine gönderilmesi isteniyordu. Gazetelerin görevleri bununla da bitmiyordu. Gazetelerdeki bütün yazarlar, beğendikleri karşılıkları yazılarında kullanacaklardı. Böylelikle bu karşılıkların dilde tutunması amaçlanıyordu.

Ülkenin aydınlarından, okuryazarlarından da beklenenler bu beyannamede yer almaktaydı. Gazetelerde çıkacak, ajanslar ve radyolarla bildirilecek olan Arapça ve Farsça sözlere düşündükleri, beğendikleri Türkçe karşılıkları teklif

olarak yazmak, bu karşılıkların bir suretini doğrudan doğruya Ankara'da TDTC Merkezine göndermek ve bir suretini de bulunduğu yerdeki gazeteye bildirmek görevi veriliyordu (Tan 2001: 11-12) .

Cemiyet, 10 Mart 1933'te Anadolu Ajansına ve diğer basın kuruluşlarına gönderdiği beyannamede anket uygulamasının başlayacağını duyurmaktadır:

"TDTC'nin açtığı anket yarın başlıyor. Cemiyet, yarın radyolara, ajansa, gazetelere birinci liste olarak 16 söz bildirecektir. Bu sözler Kamus-ı Türkî'den seçilmiştir. Gazetelerin birinci dil anketi listesinin çıktığını birinci sayfalarında kalın harflerle göstermeleri ve listeyi göze çarpar bir yolda basmaları rica olunur.

Birinci listede yazılı sözlerin ister birine yahut birkaçına, ister hepsine karşılık bulan yurttaşlar, bu karşılıkları gazetelere ve Cemiyete bildireceklerdir. Karşılık gönderenlerin listeleri birbirine karıştırmayarak her listedeki sözler için ayrı birer kâğıt yazmaları, gelen karşılıkları dizilemekte çok işe yarayacaktır. Gazetelerin de gelen karşılıkları liste sayılarına göre ayrı ayrı yazmaları kolaylık verici bir şeydir.

Listedeki sözlere karşılık ararken her sözün anlattığı düşünceye yakın başka düşünceleri de göz önünde bulundurmak doğru ve uygun karşılık bulmaya yarar. Birinci listede çıkacak sözlerden biri de 'ati'dir. Buna karşılık ararken, buna çok yakın olan 'istikbal', 'müstakbel' sözleriyle aradaki ince ayrılığı da düşünmelidir.

Bir sözün anlattığı türlü düşüncelere ayrı ayrı karşılıklar gösterilebilir. 'Ati' sözünün 'gelecek zaman', 'aşağıda' düşüncelerine uyan iki manasını birden bir Türkçe karşılıkla anlatamazsak ikisine ayrı ayrı karşılık ileri sürebiliriz. 'İstikbal' sözünün 'zaman' ve 'karşılama' manaları da böyledir.

Listeler sıra sayılarıyla çıkarılacaktır. Her listeye karşılık verenler cevaplarında liste sayısını anarak karşılık buldukları sözleri sıralamalı ve karşılarına da buldukları karşılıkları yazmalıdır.

Cemiyete gelen cevaplar ve gazetelerde yazılacak karşılıklar, sıralanarak ileri sürülen türlü karşılıklar arasında en uygun görülen bir, yahut birkaç karşılık basılacak olan karşılıklar kılavuzuna konulacaktır.

Bu anket, her gün konuşup yazdığımız dilin içinde duran Arapça ve Farsça sözler yerine öz Türkçe sözler konulmasını kolaylaştıracağı için yurttaşların bu büyük dil işine ellerinden geldiği kadar yardım etmek isteyecekleri belli bir şeydir.

Türk yazarları da, ortaya dökülecek olan bu karşılıklardan beğendiklerini şimdiden yazılarında kullanarak dilimizin özleşmesinde öncülük etmiş olacaklardır.

Söz listeleri, günlerce bir harfle başlayan sözlere bağlanarak bıkkınlık vermemek için, her gün başka harfle başlayan sözlerden verilecek, sonra gene başa dönülerek kalanlar başka listelere konulacaktır.

Karşılıkları aranacak sözler için yabancı kökten geldiği sanılan her söz bulunacaktır. Bunların içinde çok yayılmış herkesin söylediği sözler de olabilir. O sözlere karşılık aranması, hatta bulunması onların dilden çıkarılacağı demek değildir.

Anketin nasıl yapılacağı için üç günden beri yazılan şeyler, bu işin her yanını ortaya koymuştur. Bununla beraber gazetelerden yahut yurttaşlardan bir noktada tereddüde düşenler olursa, TDTC Merkezinde Neşriyat Kolundan sorulabilir." (Tan 2001: 12-13).

Belirlenen amacı gerçekleştirmeye yönelik çabalarda hükûmet ve yönetim, Kurumu tam yetkiyle destekliyordu. Her ilde bir 'dil heyeti' kuruldu. Valinin başkanlığındaki heyette TDTC'nin yerel şubelerinin üyelerine ek olarak belediye başkanı, üst düzey bir askerî yetkili, maarif ve sağlık müdürlüklerinden yetkililer, lise müdürleri ve diğer yetkililer bulunuyordu. Aynı şekilde her ilçede en yüksek yerel görevlilerden oluşan benzer heyetler kuruldu. Çoğunluğunu öğretmenlerin oluşturduğu derleyiciler, derledikleri sözleri çeşitli bilgilerle birlikte fişlere yazıyorlar, bu fişleri TDTC Genel Merkezine gönderiyorlardı. Bu çalışmanın yapılmasında gösterilen özene karşılık derleyicilerin çoğunun dil bilimi öğretiminden yoksun olması yüzünden fişlerde yanlışlıklar ve eksiklikler vardı. Derleyicilerin çoğunun yeni Türk yazısını sözlerdeki sesleri işaret etmeden kullanması, yazımda birliğin sağlanamamasına yol açmıştı (Heyd 1954: 27). Bu yüzden daha sonra yayımlanacak sözlükteki bu türden yanlışlar, eleştiri konusu olacaktır (Eren 1990, 1992, 1993). TDTC, halk ağzından söz derleme çalışmasının yanı sıra tarihî metinleri de tarayarak yazı dilinde kullanılmayan eski Türkçe sözleri ortaya koydu.

İkinci Türk Dili Kurultayı'nın toplandığı 18 Ağustos 1934 tarihine kadar olan dönemde TDTC'nin çalışmaları şöyle özetlenebilir: Halk ağzından söz derleme işi 1933 yılının ilk ayında başlamış, Kurultay'a kadar Ankara'da biriken fiş sayısı 130.000'e ulaşmıştı. Yabancı sözlere karşılık bulma işi 12 Mart 1933'te başlamış, duyurulan 1.382 Arapça ve Farsça söze gelen karşılıklardan 1.100'ü anket komisyonunca seçilmiş, bunlardan 640'ı Merkezce kabul edilmişti. Çeşitli kaynakların taranmasıyla elde edilen 125.000'den fazla fişten 7.572'si *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'nin birinci cildini meydana getirmişti. Çeşitli bilim dallarına ait terimleri bulmak üzere Cemiyetin *Lûgat-Istılah Kolu* 16 dala ayrılmış, hazırlanan Osmanlıca terimler, Türkçe karşılıkları bulunmak üzere ilgililere gönderilmişti. Türkçenin ana gramerini meydana getirebilmek için *Gramer-Sentaks Kolu* bir anket açmış ve ilgililere göndermişti. İki kurultay arasında 10'a yakın kitap yayımlanmıştı (Tan 2002: 16).

1934 yılında bu çalışmaların ilk ürünlerinden biri olan *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* yayımlandı. İki ciltten oluşan 'dergi'nin birinci cildi Osmanlıcadan Türkçeye karşılıkları içeriyordu. İkinci cilt ise Türkçeden Osmanlıcaya dizin idi. Birinci cildin ilk sayfasındaki ithaf dikkati çekiyordu:

Türk Dili Tetkik Cemiyeti,
Türk dilinin özleştirilmesi ülküsünü ortaya atan, canlandırdığı, yenileştirdiği, ileri götürdüğü milletine asrın bütün medeniyetini, kültürünü ve tekniğini anlatabilecek bir öz dil yaratmak yolunu da açan
Yüksek Hami Reisi
Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine
borçlu olduğu tükenmez şükranlarını bir daha tekrarlar, bu değersiz eseri o çok değerli Başbuğun yüce adına en derin saygılarla ithaf eder.

Eserin ön sözünde 90.000'e varan tarama fişlerinin Cemiyetçe birer birer denetlenmesine imkân ve zaman bulunamadığı belirtiliyordu. Tarama Dergisi, esas itibarıyla bir işlenmemiş malzeme listesiydi. Dergi'de rastlanacak yanlışların hemen Cemiyete bildirilmesi de isteniyordu. Ön söz şu cümlelerle sona ermekteydi: "*Hulasa, Tarama Dergisi dilimizde kullanılan yabancı sözlere öz Türkçe karşılık arama yolunda yeni ve geniş bir adımdır. Bütün Türklüğün el birliğiyle bunun daha geniş adımlarla tamamlanacağını umarız.*" (TDTC 1934: 10).

Dergi'de madde başında yer alan Arapça, Farsça kökenli sözlere karşılık olarak Türkçede, tarihî ve çağdaş lehçelerde yaşayan sözler verilmişti. Ön sözde de belirtildiği gibi Arapça, Farsça kökenli sözler yerine burada karşılıkları verilen Türkçe sözlerin kullanılarak Türkçenin özleşmesi amaçlanıyordu. Bu karşılıklar, pek çok kişi tarafından kullanılmaya başlandı. Bu, gerçekten sonuç verici bir çalışmaydı. Halkın konuşma dilinde veya Türk lehçelerinde bulunan sözlerin Türk yazı diline kazandırılması amaçlanıyordu. *Tarama Dergisi*'nin ikinci cildi gözden geçirildiğinde önerilen pek çok sözün zamanla tutulup yaygınlaştığı görülecektir: *Ana yol, armağan, aydın, duyum, katıksız, olağan, olgun, onarmak, onay, ondalık, oturum, örnek, pekişmek, sayı, tüketmek*... Bununla birlikte tutulmayan, yaygınlaşmayan sözler de az değildir: *Alağsatmak, astrav, aylandırmak, aylanç, bayağut, dığaz, dımcukmak, dırdalaş, obuçin, sağut, soksok, tımarsık, tiriklük, yavzağırmak*... Kimi sözlerin ise bugün başka anlamda kullanıldığı görülür. *Sorun* sözü "*matlap, mesalib, mutalebe*" karşılığında önerilmiş olmasına karşılık bugün "mesele" karşılığında kullanılmaktadır. *Mesele* karşılığında önerilen söz ise *sorum* idi. *Tayyare* karşılığında önerilen *uçkan* sözü tutulmamış, aynı *Dergi*'de yer alan *uçak* sözü tutulmuştur.

Osmanlı Türkçesinde kullanılan bir söze karşılık *Dergi*'de birden fazla Türkçe söz öneriliyordu. Bu durum, Arapça, Farsça söze karşılık verilen Türkçe sözlerden hangisinin kullanılacağı konusunda bir karışıklık yaşanmasına yol açtı. Herkes beğendiği bir sözü kullanıyordu. *Dergi*'de *akıl* sözü için yirmi sekiz karşılık bulunuyordu: *an, ang, anlayış, arga, ay, ayla, baş, biliğ, bilgü, böğüş, düşünme, es, is, kapar, kıygı, ok, on (ön), oy, öğ (ök), sağ, sağış, sime, uğuk, us, uz, üğ, ük, zerey* (TDTC 1934: 114). *Acele* sözü için ise tam kırk bir karşılık verilmişti.

Günlük dilde canlı bir biçimde kullanılan ve kullanım sıklığı yüksek olan sözler bile Arapça, Farsça oldukları için dilden atılacak sözler olarak anket listesinde yer alıyordu. Türkçenin özleşmesi çalışması bir anda yeni bir tasfiyecilik akımına dönüşmüştü. Bu dönem, bu yüzden daha sonra aşırı özleştirmecilik, tasfiyecilik dönemi olarak adlandırılacaktır (Sertkaya 2001: 550). Türkçeye yabancı sesler taşıyan *dükkân* gibi sözlerin dilden çıkarılması yerine, biçimi ve anlamı değişmiş olan *cömert, fırka* gibi Arapça, Farsça sözlere karşılık önerilmesi, yabancı araştırmacılar tarafından da eleştirilecektir (Heyd 1954: 62).

Yeni kurultay yeni bir ad

18 Ağustos 1934'te İkinci Türk Dili Kurultayı toplanır. Bu Kurultay'da Türk Dili Tetkik Cemiyetinin adı Türk Dili Araştırma Kurumuna çevrilir. Takrirler ve teklifler komisyonunun raporunda resmî devlet yayınlarını ve devlet duyurularını öz Türkçeye çevirmekte iş birliği yapmak için Cemiyet Merkezinde devlet kurumlarına yardımcı bir büro kurulması teklifi de yer almaktadır. Prof. Meşçaninof, Prof. Samoiloviç gibi çeşitli yabancı Türkologların da katıldığı Kurultay'da terimlerin Türkçe köklerden Türkçe eklerle türetilmesi ilkesi benimsenir. Kesin zorunluluk durumunda, batıda kullanılan bilim ve teknik terimlerin yaşayan yabancı dillerden değil de bu dillerin ana dili sayılan eski dillerden alınması ilkesi de terim komisyonu raporunda yer almaktadır (Levend 1972: 420). Bundan anlaşılan; gerektiğinde Fransız, Alman, İngiliz dillerinden terim almak yerine bu dillere kaynaklık etmiş olan Latince, Grekçe gibi ölü

dillerden terim alınabileceğidir. Bu düşünce zamanla Batı dillerinden geçen sözlere karşı daha ılımlı yaklaşıma dönüşecektir (Heyd 1954: 77).

Gazi Mustafa Kemal, 3 Kasım 1934'te İsveç Veliahtı Prens Gustav Adolf'ü Çankaya Köşkü'nde kabul eder. Kabul töreninde Gazi, şu konuşmayı yapar:

> "*Altes Ruvayâl,*
>
> *Bu gece ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken duygum tükel özgü bir kıvançtır.*
>
> *Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmıyacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.*
>
> *İsveç Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu bu iki ulus, ünlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.*
>
> *Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir.*
>
> *Avrupanın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: Baysal utkusu.*
>
> *Altes Ruvayâl;*
>
> *Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erk sürmenin gücü işte bundadır.*
>
> *Ünlü babanız yüksek kıralınız Beşinci Gustav'ın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin, Altes Ruvayâl Prenses Luiz'in, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses İngrid'in esenliğini; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum.*" (Levend 1972: 424-425)·

Gazi Mustafa Kemal'in bu konuşmasında geçen *tükel* 'tam', *uz* 'süre', *süerdemlik* 'askerî fazilet ve hüner', *yaltırıklı* 'nurlu, aydınlık', *özenç* 'gıpta', *bitim ucu* 'nihayet', *ıssı* 'sahip', *baysak* 'huzur', *önürme* 'gelişme', *kıldacı* 'amil', *anıklanmak* 'hazırlanmak', *tüzün* 'asil' gibi sözler, tarama veya derleme yoluyla *Dergi*'ye alınmış sözlerdi.

Gazi Mustafa Kemal, 1934'te Dil Bayramı dolayısıyla Kuruma gönderdiği iletide de öz Türkçe sözler kullanmıştı:

> "*Dil Bayramından ötürü Türk Dili Araştırma Kurumu Genelözeğinden, ulusal kurumlarından, türlü orunlarından birçok kutunbitikler aldım. Gösterilen güzel duygulardan kıvanç duydum. Ben de kamuyu kutlularım. Gazi M. Kemal*" (Tan 2002: 45).

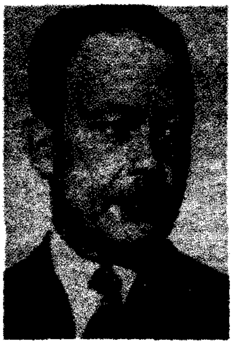
Yabancı kökenli her söz yerine Türkçe karşılık bulunması çalışmasında ilk geri adım, İkinci Türk Dili Kurultayı'ndan sonra atılacaktır. *Tarama Dergisi*'nin yayımlandığı yıldan İkinci Türk Dili Kurultayı'na kadar geçen süre içerisinde Kurumun tutumunda önemli değişiklikler ortaya çıkmıştı. 1933-1934 yıllarında desteklenen aşırı özleştirmeciliğin dil karmaşasına yol açtığı, Arapça ve Farsçadan alıntılanan ve gündelik hayatta kullanılan yüzlerce söz, Türkçe karşılıkları halk tarafından benimsenmeden dilden ayıklanıyordu. Bu yüzden özleştirme girişiminde belirgin bir yavaşlama görülür (Heyd 1954: 32). 1935'te yayımlanan *Cep Kılavuzu*'nun ön sözünde kılavuzun "*yazarlarımıza ve okurlarımıza Osmanlıcadan Türkçeye geçit devresinde yol göstericilik edebilmek umudu ile*" ortaya çıktığı belirtilmektedir (TDAK 1935: VII). Bu dönem daha sonra "mutedil özleştirmecilik, tereddüt" dönemi olarak da adlandırılacaktır (Sertkaya 2001: 553).

Öte yandan Kurum, bazı durumlarda Türkçedeki Avrupa dillerinden gelme söz sayısını bilerek artırıyordu. *Cep Kılavuzu*'nda Arapça, Farsça aktarma sözlerin bir bölümünün yerine batı dillerinden sözler alınmıştı: *Kâtip* yerine *sekreter*, *müdür* yerine *direktör*, *nazariye* yerine *teori* ve *timsal* yerine *sembol*. Bu düşüncenin güvenilir bir açıklaması 1935 yılında Kurumun Genel Sekreteri İ. N. Dilmen tarafından yapıldı. Dilmen, *kâtib*, *müdir* (*müdür*) gibi sözlerin geçmiş dönemin birer kalıntıları olduğunu söylüyordu. Türklerin Batı uygarlığını bütünüyle benimsemekte olduğu bir dönemde bu tür terimlerin Batı dillerinden olanları tercih edilmeliydi (Heyd 1954: 77). Bu düşünce, Kurumun daha sonraki yıllarında da etkili olacaktı.

Karmaşa başlayınca...

Dilde bir karmaşadır gidiyordu. Yeni sözlerle gazetelerin dil köşelerinde yazılar, şiirler yayımlanıyordu. Bu yazı ve şiirlerde herkes önerilen sözlerden hoşuna gideni kullanıyordu. Yerel gazetelerde de aynı yol izleniyordu. Ancak, gazetelerde dikkati çeken bir durum vardı: Dil köşesi dışındaki sayfalarda yer alan haber, yazı ve tefrikalarda kullanılan sözler de aynı özen gösterilmiyordu.

Kimi yazarlar, yazılarını önce kullandıkları dille yazıyorlar, daha sonra *Tarama Dergisi*'ne bakarak yazdıkları yazıda geçen ve yabancı sayılan sözlere karşılık öz Türkçelerini yazıyorlardı. Ertesi gün gazetede çıkan yazılarını yazarları bile anlayamıyordu. Bir akşam Atatürk, Şükrü Kaya'ya öz Türkçe konuşma yapmasını söyler. Şükrü Kaya, kekeler kalır. Olayı izleyen Falih Rıfkı Atay *"İçişleri Bakanımız Orta Asya'dan gelip derdini anlatamayan birine benziyor."* demekten kendisini alamaz (Atay 1966).

Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* adlı eserinde Atatürk'ün dil konusunda bir deneme yaptığını yazacaktır. Halk ağzından taranan sözlerin, sadece görünürde sayı bakımından zenginliği ile öz ve ileri bir Türkçe davası üzerine Atatürk'ün o kadar merakını uyandırmışlardı ki, bu denemeye değerdi. Atatürk, denemeden ürkmeyen, onun bütün risklerini kabul eden bir liderdir. Öz bir dil denemesinde sonuç alıncaya kadar, bu teze inanmış ve bağlanmış etkisi verecek, en *"acayip"* sözleri bizzat Atatürk Meclis kürsüsünde kullanmaktan çekinmeyecekti (Atay 1969: 475). Daha Birinci Türk Dili Kurultayı'nın ilk günü Hüseyin Cahit'in tezi ve yapılan tartışmalar üzerine Atatürk, Hüseyin Cahit ile benzer düşünceleri savunan Falih Rıfkı'ya:

-Çocuk senin hakkın varmış, diyecekti (Atay 1969: 475). Ancak, aşırı özleştirmecilik yeni bir anlaşılmaz dil yarattığında Falih Rıfkı, Atatürk ile aralarında geçen konuşmayı şu sözlerle anlatır:

> *"Bir akşam Atatürk, sofra bittikten sonra, benim yanı başındaki iskemleye oturmamı emretti.*
>
> *-Dili bir çıkmaza saplamışızdır, dedi.*
>
> *Sonra:*
>
> *-Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız, dedi."* (Atay 1969: 477).

Falih Rıfkı Atay'ın deneme diyerek tanımladığı bu yaklaşımı Hikmet Bayur "keşif" olarak adlandıracaktır (Bayur 1952).

Atatürk'ün Üçüncü Dil Bayramı dolayısıyla Türk Dil Kurumuna gönderdiği telgrafta kullandığı dil, gelişmelerin ilk işareti olacaktı:

> *"İbrahim Necmi Dilmen,*
>
> *Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri, Dolmabahçe.*
>
> *Üçüncü Dil Bayramını kutlayan telgrafınızı aldım. Türk Dil Kurumunun verimli çalışmasını ve bütün yurttaşların dil işlerine gösterdiği büyük ilgiyi sevinçle anarım. Bayramınız kutlu olsun."* (Tan 2002: 46).

Yerleşmiş ve yaygınlaşmış yabancı kökenli sözlerin dilden atılmasının tam anlamıyla tasfiyeciliğe döndüğü bir dönemde, yitirilen bu sözler başta yazarlar olmak üzere pek çok aydının dikkatini çekiyordu. Yabancıdır diye tasfiye edilen, ancak dilde gerekliliğine inanılan sözlerin kurtarılması için bir şeyler yapılması gereğine inanan Falih Rıfkı Atay, bu işi nasıl yaptıklarını şöyle anlatır: 'Lûgat Komisyonu' genişletilerek yeni üyeler çalışmaya katılır. Yabancı kaynaklı hangi söz gündeme gelse, bu sözün Türkçe kökenli olduğu söylenir ve bu söz dilden çıkarılmaktan kurtulurdu. Yusuf Ziya Bey Batı kökenli sözlerin, Naim Hazım Bey de Arapça kökenli sözlerin köklerini Türkçeye çıkarıyorlardı[2]. Sıra *hüküm* sözüne gelir. Falih Rıfkı *"Bir karşılığı yoksa alıkoyalım."* der. Üyeler, kabul etmez ve tartışma çıkar. Toplantıdan sonra Prof. Abdülkadir (İnan), Falih Rıfkı'ya gelerek, üzülmemesini, *hüküm* sözünü bir sonraki toplantıda Türkçe yapacaklarını söyler. Ertesi gün toplantıdan önce Prof. Abdülkadir İnan, Falih Rıfkı Atay'ın eline küçük bir kâğıt tutuşturur. Kâğıtta Radloff sözlüğünde Türk lehçelerinde *akıl* için *ög, ök, ük* sözünün kullanıldığı yazılıdır. +(ü)m eki ile de ad türetildiğini bilen Falih Rıfkı Atay sözü alarak Arapça 'hüküm' sözünün Türkçe olduğunu örneklerle anlatır. Komisyonun üyeleri susup kalırlar. Böylece *hüküm* sözü dilde kalır. Falih Rıfkı, uydurmacılığın değil, ama yakıştırmacılığın temelini attıklarını yazacaktır (Atay 1965). Hukuk profesörü olan Yusuf Ziya Bey, bu coşkuyla, *Aphrodite* adının Türkçe *avrat* ya da *arvat*'tan, deniz ilahı *Poseidon* adının Türkçede gemi anlamındaki *bostagen* sözünden, *vulcanus* sözünün de Türkçe bulanık anlamındaki *bulkanığ* sözünden geldiğini ileri sürmüştür (Levend 1972: 427).

Güneş Dil Teorisi

Tam da o günlerde, 1935 yılının sonlarına doğru Viyanalı Dr. Hermann F. Kıvergitsch, 41 sayfalık basılmamış bir çalışmasını Atatürk'e gönderir. *La psychologie de quelques elements des langues turques "Türk Dillerindeki Kimi Ögelerin Psikolojisi"* adındaki bu eser, sosyolojik ve antropolojik çalışmalara dayanmaktadır. Bu veriler, psikanaliz görüşleri ile de birleştirilerek insanın iç benliği ile

2 Naim Hazım (Onat) daha sonraki yıllarda Arapçanın Türkçeyle kurulduğu düşüncesini işleyen iki ciltlik eser yayımlayacaktır: Naim Hazım Onat, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu I*, TDK yayını, İstanbul, 1944; Naim Hazım Onat, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu II*, TDK yayını, İstanbul 1949.

dış dünyası arasındaki bağlantının dildeki seslerin sembolizmine dayandığı düşüncesiyle de pekiştirilmektedir. Dr. Hermann F. Kıvergitsch, bu düşünceden hareketle kendi yöntemini uygulayarak Türk, Moğol, Mançu, Tunguz dilleri ile Fin, Macar, Japon, Hitit dilleri arasında bir yakınlık olduğunu ortaya koyacak delilleri değerlendiriyordu (Korkmaz 1982: 23). O sonbahar, İstanbul'dan Ankara'ya rahatsız dönen Atatürk, Kurum üyelerini yanına çağırır. TDK üyelerini yatakta karşılayan Atatürk, Dr. Hermann F. Kıvergitsch'in çalışmasından söz eder. Dr. Kıvergitsch'e göre ilk tefekkür güneşle ilgilidir. Dillerin doğuşu da bu nedenle güneşe bağlanmalıdır (Atay 1969: 479).

Dr. Kıvergitsch'in denemesini inceleyen Atatürk, konu üzerinde çalışmaya başlar. Bu çalışmanın sonucunda Atatürk tarafından hazırlanan ancak yazar adı belirtilmeyen *Etimoloji Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili: Notlar* adlı eser 1935 yılında yayımlanır. 68 sayfalık bu eserde Dr. Kıvergitsch'in çalışmasının okunduğu ve bu çalışmadan yararlanıldığı belirtilmektedir. Kısaca 'Güneş Dil Teorisi' adıyla anılacak bu yeni düşünce şöyle özetlenebilir: Güneş Dil Teorisi'ne göre dilin doğuşunda ilk etken güneştir. Bu da güneşin insan varlığı üzerindeki ana işlevi ile ilgilidir. Güneş, dünya ve insanlık tarihinin gelişmesi üzerindeki bu ana işlevi ile dinî ve felsefî düşüncenin doğuşuna kaynaklık ettiği gibi dilin doğuşunda da başlıca etken olmuştur. Çünkü insanoğlu içgüdüleri ile davranan bir yaratık olmaktan çıkıp da düşünebilen bir varlık hâline gelince dış alanlar dediğimiz evrende her şeyin üstünde tuttuğu ilk nesne güneş olmuştur. Güneş; ilkin kendisi, sonra saçtığı ışık, verdiği aydınlık ve parlaklık, ateş, taşıdığı yükseklik, zaman, büyüklük, güç, kudret, hareket, süreklilik, çoğalma ve benzeri nitelikleri ile düşünen insanın kafasında çok yönlü bir kavram olarak belirmiştir. Bu yüzden ilk insanlar su, ateş, toprak, büyüklük ve benzeri bütün maddi ve manevi kavramları birbirlerine, güneşe verdikleri tek adla anlatmışlardır. Bu kavramı anlatan ilk ses de Türk dilinin kökü olan *ağ* sesidir (Korkmaz 1982: 23-24).

Türk dilinin eskiliğini ortaya koyan bu teori, aynı zamanda dünyadaki dillerin de Türk dilinden kaynaklandığını ve Türkçenin bütün dillerin kökü olduğu düşüncesini de işliyordu. Yıllardır Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalan, bir dönem Osmanlı aydınları ve yazarları tarafından avam dili diyerek hor görülen Türkçe için bu teori bir övünç kaynağı olmuştu. İbrahim Necmi Dilmen, teorinin ana hatlarını açıklayan *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları* adıyla bir kaynak eseri 1935 yılında yayımladı. 1936'da da bu eserin Fransızcaya çevirisi *Les lingnes meres et essentielles de la theorie Güneş-Dil* adıyla çıktı. Artık, Güneş Dil Teorisi'ni açıklayan çalışmalar art arda yayımlanıyordu.

Yeni adımız: Türk Dil Kurumu

Çalışmalar ve yayınlar birbirini izlerken 24 Ağustos 1936 günü Üçüncü Türk Dil Kurultayı toplanır. Kurumun adının Türk Dil Kurumuna dönüştüğü bu Kurultay'da en fazla gündeme gelen, üzerinde durulan ve tartışılan konu Güneş Dil Teorisi'dir. İbrahim Necmi Dilmen, *Güneş Dil Teorisi'nin Ana Hatları Hakkında III. Dil Kurultayına Sunduğu Teze Bağlı Grafikler ve Analizler*, Prof. H. Reşit Tankut da *Güneş - Dil Teorisi'ne Göre Pankronik Usulle ve Paleo-Sosyolojik Dil Tetkikleri Adlı Tezinde Geçen Örnekler* başlıklarıyla Kurultay'da okuyacakları bildirileri dinleyenlerin örnekleri kolay izleyebilmesi için kitapçık olarak bastırmışlardı.

Önceki kurultaylarda "Dil Karşılaştırmaları" olan komisyonun adı "Güneş Dil Teorisi ve Dil Karşılaştırmaları Komisyonu" olarak değiştirilmişti. Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nın diğer komisyonları ise şunlardı:

Gramer-Sentaks Komisyonu
Terimler Komisyonu
Filoloji ve Lügat Komisyonu

Kurultaya aralarında Dr. Kıvergitsch'in de bulunduğu çok sayıda yabancı bilim adamı katılıyordu. Bunlar arasında Prof. Dr. Gies, Prof. Dr. M. J. Deny, D. Ross, Dr. Bombaci, Dr. Bartalini, Prof. Dr. G. Németh, Prof. Dr. M. Zajanczkowski, Prof. Dr. Samoiloviç gibi tanınmış Türkologlar da bulunuyordu. Kurultay'da Genel Sekreterliğe İbrahim Necmi Dilmen seçilmişti. Kurum Başkanı ise ana tüzük gereği yine dönemin Maarif Vekili idi. Bu dönemde Kültür Bakanı Saffet Arıkan bu görevi yürütüyordu.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı'ndan sonra Güneş Dil Teorisi üzerine çalışmalar ve yayınlar artarak sürdü. Özellikle 1936 yılında yoğunlaşan bu yayınlarda yabancı kökenli sözlerin neredeyse tamamının Türkçe kökenli olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştı. Teorinin ortaya atılmasından önce başlayan yabancı sözlerin kökenini Türkçeye bağlama düşüncesi, bu teori ile artık bir dayanağa da kavuşmuştu. *Elektrik* sözü tarihî Türkçe metinlerde geçen *yaltırık* > *yıltırık* > *ıltırık* 'parlak' ile açıklanıyor, *botanik* sözü *bitki*'ye bağlanıyor, *sosyal* sözünün kökünün *soy*, *termal* sözünün kökünün ise *ter* olduğu ileri sürülebiliyordu (Levend 1972: 439). Abdülkadir İnan yazdığı ders notlarında Slav dillerindeki kimi sözleri de Güneş Dil Teorisi'ne göre Türkçeye bağlıyordu (İnan 1936: 57-75). Yer adları üzerine de çalışan H. Reşit Tankut; Sümer, Akat, Frig, Asur gibi eski uygarlıklardan kalan adları da Güneş Dil Teorisi-

ne göre açıklıyordu. Örneğin *Amazon* adı şu gelişmenin sonucunda ortaya çıkmıştı: *Amazon* = ağ + am + az + on (Tankut 1936: 33). *Aristotales* adının ise *Ali usta*'dan geldiğini yazanlar bile vardı (Sertkaya 2001: 555).

Bilimsel bir değeri olmayan bu açıklamalar ve yayınlar bir süre daha devam etti. Teorinin ortaya atıldığı 1935 yılında bir kitap yayımlanmıştı. 1936'da ise on yedi kitap yayımlandı. 1937'de yayımlanan dört ve 1938'de yayımlanan üç kitaptan sonra bu teoriyi işleyen, yayan başka kitap yayımlanmadı. (Kitapların listesi için bk. Levend 1972: 437-438). Bu durum 1938'den sonra Güneş Dil Teorisi'nin ele alınmadığının göstergesidir.

Güneş Dil Teorisi, Dil Devrimi'nde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Teoriye göre madem bütün dillerin kaynağı Türkçe idi, o hâlde Türkçeye bu dillerden geçen sözlerin kökeni de Türkçe idi. Bu düşünce ile dildeki yabancı kökenli sözlerin atılması hareketi olan tasfiyecilik tamamen durdu. Agâh

Sırrı Levend, bu durumu yabancı sözlere Türkçe karşılık bulma işinin durması olarak yorumlayacaktır. Levend'in belirttiği bir diğer sonuç ise aşırı çabaların durması, dil çalışmalarında yeni bir döneme girilmesi (Levend 1972: 439, 441), hatta devrimcilik bakımından geriye dönüşe yol açılmasıdır (Levend 1952: 8). Kâmile İmer de, yabancı sözlere karşılık bulma işinin bir süre duracağını yazacaktır (İmer 1976: 91). Daha sonra belirtileceği gibi Atatürk, dilde aşırı gidişi durdurmak için bu teoriyi kullanmıştı (Atay 1969: 479). Zeynep Korkmaz'a göre Güneş Dil Teorisi, tasfiyecilik hareketini frenleme görevini yüklenmiştir (Korkmaz 1982: 26). Hikmet Bayur, Atatürk'ün Dil Devrimi'ndeki çalışmalarını "keşif", Güneş Dil Teorisi'ni ise "keşf-i ta'arruzî" gibi askerî terimlerle açıklamıştır (Bayur 1952: 30). Güneş Dil Teorisinin tasfiyeciliğin sona erdirilmesinde ve orta yola dönülmesinde oynadığı rol, pek çok araştırmacının yazısında ele alınmıştır (Atay 1966; Sertkaya 1979; Timurtaş 1980; Korkmaz 1982; Korkmaz 1985).

Atatürk'ün 1936 yılındaki Dil Bayramı dolayısıyla gönderdiği telgrafta kullandığı sözler ilgi çekicidir:

> "*Bay İ. N. Dilmen,*
> *Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri*
> *İstanbul*
> *Dil Bayramını mesai arkadaşlarınızla birlikte kutladığınızı bildiren telgrafı teşekkürle aldım. Ben de sizi tebrik eder ve Türk Dil Kurumuna bundan sonraki çalışmalarında da muvaffakiyetler dilerim.*" (Tan 2002: 47)

Atatürk, Kurumun bir bilim akademisine dönüşerek çalışmalarını tamamen bilimsel temellere dayalı olarak sürdürmesi için "akademi" hâline gelmesi dileğini 1 Kasım 1936'da TBMM'nin beşinci dönem ikinci yasama yılının açış konuşmasında seslendirecektir:

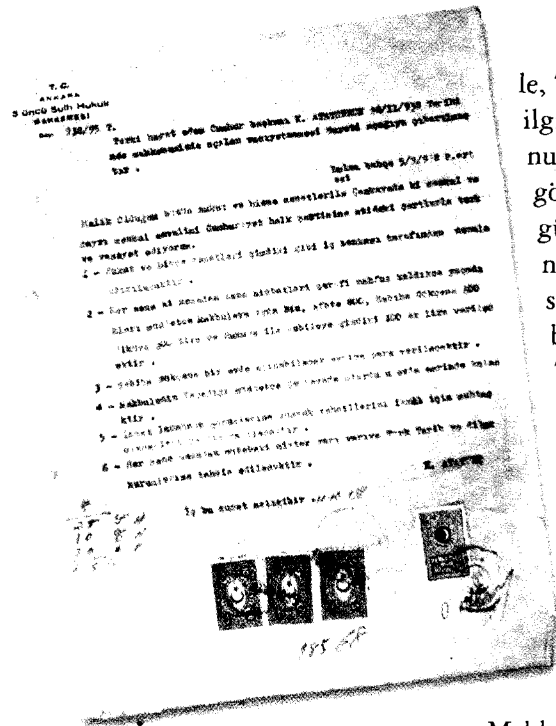
> *"Başlarında kıymetli Maarif Vekilimiz bulunan Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunun, her gün yeni hakikat ufukları açan, ciddi ve devamlı mesaisini takdirle yâd etmek isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin, karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını, reddolunamaz ilmî belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk milleti için değil ve fakat bütün ilim âlemi için, dikkat ve intibahı çeken, kutsal bir vazife yapmakta olduklarını emniyetle söyleyebilirim. (Alkışlar). Tarih Kurumunun Alacahöyük'te yaptığı kazılar neticesinde, meydana çıkardığı, beş bin beş yüz senelik maddi Türk tarih belgeleri, cihan kültür tarihini yeni baştan tetkik ve tamik ettirecek mahiyettedir. Birçok Avrupalı âlimlerin iştirakiyle toplanan, son Dil Kurultayı'nın ışıklı neticelerini bizzat görmüş olmakla çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler hâlini almasını temenni ederim. Bunun için, çalışkan tarih ve dil âlimlerimizin, dünya ilim âlemince tanınacak, orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmamızı dilerim."* (Tan 2002: 52).

Bilim terimleri ve Atatürk

Atatürk, bu arada geometri terimleri üzerinde çalışmış ve yıllardır kullanılan çoğu Arapça kökenli terimleri Türkçeleştirmiştir. Türk Dil Kurumunun yayımladığı *Geometri* kitabındaki *üçgen*, *dörtgen*, *açı* gibi pek çok terim Atatürk'ün buluşu olarak dilimize kazandırılmış ve yaygınlaşmıştır. Atatürk, Kurumun çalışmalarını her zaman yakından izlemiş ve pek çok çalışmaya bizzat katılmıştır. 12 Mart 1937'de yapılan Terim Kolu toplantısına katılan Atatürk, altı saat süreyle üyelerle birlikte çalışmıştır.

Atatürk, 26 Eylül 1937'de Dil Bayramı dolayısıyla Kurum Genel Sekreterine gönderdiği telgrafta da o gün için dilde yaşayan Arapça sözleri de kullanır: *"Dil Bayramı münasebetiyle Türk Dil Kurumunun hakkımdaki duygularını bildiren telgrafınızdan çok mütehassis oldum. Teşekkür eder, değerli çalışmalarınızda muvaffakiyetlerinizin temadisini dilerim."* (Tan 2002: 48). Sadece Dil Bayramlarında gönderdiği telgraflarda kullandığı dil dikkate alınırsa Atatürk'ün Dil Devrimi'nde izlediği yol açıkça görülür.

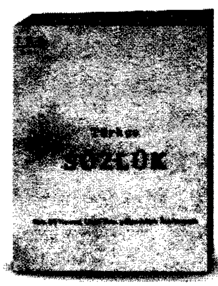
Son günlerine kadar Türkçeyle, Türk Dil Kurumu ile yakından ilgilenen Atatürk, dil ve tarih konusuna verdiği önemin en açık göstergesi olarak 5 Eylül 1938 günü el yazısıyla yazdığı vasiyetnamesinin altıncı ve son maddesinde "Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına verilecektir" diyerek mirasından bu kurumlara pay ayırmıştır. Vasiyetname Ankara 3. Sulh Hukuk Mahkemesinde 28 Kasım 1938 günü açılacak ve Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumunun Atatürk'ün vârisleri arasında yer aldığı ortaya çıkacaktır. Mahkemenin Türk Dil Kurumuna gönderdiği vasiyetname suretini teslim alan TDK yetkilisi tutanağın altına "Sonsuz şükran ve tazimlerle malumat alındı" diye yazacaktır.

Atatürk'ün ölümünden sonra Türk Dil Kurumunun Koruyucu (Hami) Başkanı İsmet İnönü olur. 1940'tan 1950'ye kadar olan dönemde görülen durum, yabancı sözler yerine Türkçe kök ve eklerden yeni sözlerin türetilme çalışmalarının yapılmasıdır. 1945'te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Türkçeleştirilmesi, önemli bir çalışmadır. Bu çalışma, genel dil ile devlet dili arasındaki ayrılığın ortadan kaldırılması bakımından önemli bir iş olarak değerlendirilecektir (İmer 1976: 91).

Türk Dil Kurumunun anıtsal eseri: Türkçe Sözlük

Hiç kuşkusuz, yetmiş beş yıllık geçmişi içerisinde Türk Dil Kurumunun en başta gelen eseri *Türkçe Sözlük*'tür. Türkçenin söz varlığını ortaya koyacak bir sözlük hazırlanması düşüncesi, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşuyla birlikte gündemde yer almaya başlamıştı. Kurucu ve koruyucu Genel Başkan Atatürk, Kurumun görevleri arasında "lügat ve ıstılah" çalışmalarına özellikle yer vermişti. Burada belirtilen "lügat" öncelikle Türkçenin bir sözlüğünün hazırlanması düşüncesiydi. Birinci Türk Dili Kurultayı'nda seslen-

dirilen dileklerin başında da Türk Dili Tetkik Cemiyetinin bir sözlük hazırlaması bulunuyordu. Ancak *Türkçe Sözlük* çalışmalarına kaynaklık edecek çeşitli sözlükler henüz yayımlanmadığından çalışmaların başlaması için yedi yıl beklenmesi gerekecekti. Yürütülen çalışmalar sonucunda, 1939 yılına gelindiğinde *Tarama Dergisi* ve *Cep Kılavuzu* yayımlanmış, *Derleme Dergisi*'nin de hazırlığı tamamlanmıştı. Artık *Türkçe Sözlük*'ün hazırlanması zamanı gelmişti. "TDK Lengüistik Kolbaşısı" Hasan Reşit Tankut, sözlüğün genel olarak ilk taslağını hazırlamış, TDK Genel Merkez Kurulunca verilen kararla "Lügat-Filoloji Kolbaşısı" Ali Canip Yöntem, *Türkçe Sözlük*'ü hazırlama görevini üstlenmiştir. Ancak, Yöntem'in kısa süre sonra rahatsızlanması üzerine TDK Genel Merkez Kurulu, sözlüğü hazırlanma işiyle "Yayın Kolbaşısı" Mehmet Ali Ağakay'ı görevlendirir. Dr. Ağakay, sözlük çalışmalarında izlenecek yolu yeniden çizmekle işe başlar. Buna göre, çeşitli kaynakların taranmasıyla sözlüğe alınacak söz varlığı taslağı ortaya konulmuş, bu söz varlığı genel dilin sözleri ve terimler olarak ikiye ayrılmıştır. Terimler, ilgili bilim dallarına göre; genel dilin söz varlığı ise aralarındaki anlam ilgisine göre tasnif edilmiştir. Canlı dilin söz varlığının sözlüğe yansıtılması için de son yirmi otuz yıl içerisinde yayımlanan belli başlı eserlerden taranan sözler alınmıştır. Bu yollarla ortaya konulan söz varlığındaki terimler ayrı ayrı listeler hâlinde uzmanlarca ele alınarak anlamlandırılmış, genel dilin söz varlığı yazarlar, dil ve edebiyat öğretmenlerince işlenmiştir. Bu verimler "Lügat Kolu Merkez Bölüğü"nde elden geçirilerek düzenlenmiş, alfabe sırasına göre dizilmiştir. Denetleyicilerin söz varlığı ile ilgili görüşleri Merkez Bölüğünce karşılaştırılıp incelendikten ve gerekli düzeltme, çıkarma veya eklemeler yapıldıktan sonra ortaya çıkan sözlük müsveddesi TDK Genel Sekreterliğine sunulmuştur. Sözlüğün son denetimi TDK Genel Sekreteri ve "Lügat Kolbaşısı" tarafından yapılmıştır.

Çalışmalar sürerken, 1942 yılında toplanan Dördüncü Türk Dil Kurultayı'nda tartışılmak üzere A harfi ile başlayan sözlerden oluşan bir deneme baskısı yapılır. *Türkçe Sözlüğü Örnek Basımı* (1942) adıyla yayımlanan deneme baskısı Kurultay'ın "Lügat ve Filoloji Komisyonu"nda değerlendirilir. Tartışmalar genellikle yabancı kökenli sözlerden hangilerinin *Türkçe Sözlük*'e alınacağı, alınanların nasıl gösterileceği noktasında yoğunlaşmıştır. Komisyonun iki gün süren çalışma sonucunda hazırladığı tutulga 'tutanak' Kurultay'da olduğu gibi kabul edilir. Gerek Komisyon'da gerek Kurultay'da dile ge-

tirilen ve benimsenen görüşler doğrultusunda yaklaşık altı yıllık bir çalışmanın ardından *Türkçe Sözlük*'ün birinci baskısı 1945 yılında tamamlanır.

Bu ilk baskı *Türkçe Sözlük*'te 25.574 madde başı, 6.530 madde içi olmak üzere 32.104 söz bulunmaktaydı. Sözlüğe alınacak söz varlığının sınırlarının çizilmesinin, çalışmaların en başından itibaren Kurumu en çok uğraştıran ve üzerinde en çok düşünülen bir iş olduğu ön sözde belirtilmektedir. Hazırlanış amacının, yazılan yazılarda ve söylenen sözlerde geçen yabancı kelimelerle birlikte dilimizde kullanılmakta olan veya kullanılacağı umulan Türkçe kelimeler için başvurulacak bir kaynak ortaya koymak olduğu vurgulanan *Türkçe Sözlük*'te canlı dilde yaşayan yabancı sözlerin ihmal edilmediği açıklanmaktadır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ithaf edilen birinci baskı *Türkçe Sözlük*'ün ön sözünde sözlükte yer alan yabancı kökenli sözlerle ilgili olarak yapılan açıklama ilgi çekicidir:

> *"Bundan önce çıkmış lügat ve kamuslardaki yabancı söz bolluğu ve öz Türkçe söz azlığı göz önünde tutularak bu eserler Sözlükle karşılaştırılırsa, görülecektir ki günümüzün canlı dilinde yaşıyan yabancı kelimeleri ihmal etmediği hâlde, bu kitap dil devrimi yolunda atılmış bulunan adımın genişliğini belirtmektedir. Bununla beraber Kurum burada yer almış yabancı sözlere dilde yaşama hakkını vermek istemiş olmadığını açıkça bildirmeği borç sayar; bu yabancı sözlerden öz Türkçe karşılığı bulunmuş ve karşısına yazılmış olanları konuşmada ve yazıda kullanmamalarını bütün dilseverlerden diler; henüz karşılığı bulunmamış olanlara da birer öz Türkçe karşılık aramayı kendisine ödev bilir; bu sözlüğün ileriki basılışlarında yabancı sözlerden daha pek çoğunun karşısına öz Türkçelerini koymak mutluluğuna ereceğini umar..."*

Başlangıçta, Tanzimat'tan 1930'lu yıllara kadar yazı dilinde kullanılmış yabancı sözleri kitaplarda görüp anlamını öğrenmek isteyenlere kılavuzluk etmek üzere bunların birinci baskı *Türkçe Sözlük*'e alınması düşünülmüştü. Sözlükte canlı dilde yaşayan sözlerin yanı sıra yeni türetilen sözler ve terimler ile birlikte o günün dilinde hiçbir yeri kalmadığı belirtilen ve ölü kelimeler olarak nitelenenleri ayrı bir bölümde göstermek veya her sayfayı ikiye bölerek bu sözleri alt tarafa almak gibi yollar üzerinde durulmuştu. Uzun tartışmalardan sonra, bu sözlerin *Türkçe Sözlük*'e alınmamasına karar verilmiştir. "Kitap sözleri" olarak da adlandırılan bu sözlerden Türkçe kökenlilerin ayrıca hazırlanmakta olan *Tarama Sözlüğü*'ne alınması, yabancı olanların da Maarif Vekilliği tarafından hazırlanmakta olduğu belirtilen *Divan Edebiyatı Sözlüğü*'ne bir ek veya ikinci bir kitap olarak yazılması ayrıca bir çalışma konusu hâlinde sonraya bırakılmıştır. Bu değerlendirmelerden sonra birinci baskı *Türkçe Sözlük*'e alınacak sözler, üç tür olarak belirlenmiştir:

Dilimizde kullanılmakta olan veya kullanılacağı umulan Türkçe sözler,
Hangi dilden olursa olsun terim olarak alınmış ve kullanılmakta bulunmuş olan kelimeler,
Bugünün canlı konuşma veya yazı dilinde kullanılan yabancı asıldan gelme sözler.

Bununla birlikte, yabancı sözlerden öz Türkçe karşılığı bulunmuş ve karşısına yazılmış olanların konuşmada ve yazıda kullanılmasını dilseverlerden isteyen Kurumun, henüz karşılığı bulunmamış yabancı kökenli sözlere de birer öz Türkçe karşılık aramayı kendisine ödev edindiği vurgulanmaktadır.

Birinci baskı *Türkçe Sözlük*, altmış beş bin adet basılır. İkinci baskısının yapılması için on yıl geçmesi gerekecektir...

Türkçe Sözlük'ün ikinci baskısı 1955 yılında yayımlanır. Mehmet Ali Ağakay'ın emek verdiği *Türkçe Sözlük*, ikinci baskıya hazırlanırken dilin söz varlığındaki önemli gelişmelerin yansıtılması amacıyla yeni baştan ele alınmış, söz varlığı bir yandan yeni varlıklarla zenginleştirilirken diğer yandan ilk baskıdaki eksikler tamamlanmış, fazlalıklar ayıklanmış, yanlışlar düzeltilmiştir. Bu çalışmalar yapılırken eski veya yeni birçok kitap, sözlük, dergi ve gazete taranmış, konuşma dili dikkate alınmıştır. Böylece *Türkçe Sözlük*, söz varlığı açısından zenginleştirilirken, belirli aralıklarla geliştirilmiş yeni baskılar yapılması geleneği yerleşmeye başlamıştır. İkinci baskı *Türkçe Sözlük*'ün en dikkat çekici yanı, söz varlığının sınırlarının çizilişinde tutulan yoldur. Yabancı kökenli sözler karşısındaki keskin tutum, ikinci baskıda yerini ılımlı yaklaşıma bırakmıştır. Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'ye yazdığı ön sözden özgün biçimiyle yapılan alıntıda, Türkçeyle yazılmış bütün eserlerin söz varlığının araştırılmasıyla yetinilmeyip Türkçenin konuşulduğu her bölgeye yapılacak yolculukla dili en iyi bilen çeşitli halk kesimleriyle sohbet edilerek en nadirlerine varıncaya kadar bütün söz varlığının belirlenmesi düşüncesi işlenmiştir. Böyle bir çalışmanın *Büyük Türk Sözlüğü*'nü ortaya koymada tutulacak tek yol olduğu belirtildikten sonra *Türkçe Sözlük*'ün ikinci baskısındaki söz varlığının yazı ve konuşma dilinde kullanılan Türkçe kelimeler ile hiçbir özentiye kapılmadan kullanılagelen yabancı kökenli kelimelerden oluştuğu belirtilmiştir. İkinci baskıya, konuşma diline geçmemiş terimler, bölge ağızlarının söz varlığından verimler alındığı gibi yaygın olan birtakım argo sözler ve deyimler de katılmıştır. Sözlükte 25.516 madde başı, 10.222 madde içinden oluşan 35.738 söz varlığı bulunuyordu.

Birtakım düzeltmelerin yapılarak söz varlığına yaklaşık iki bin kelime ve deyimin eklenmesi, köken bilgisi açıklamalarının genişletilmesiyle hazırlanan üçüncü baskı sözlük 1959 yılında yayımlanmıştır. İkinci baskıdan dört

yıl sonra yayımlanan bu baskı *Türkçe Sözlük*'te 37.921 söz varlığı bulunmaktadır. Bu söz varlığında madde başı 27.033, madde içi 10.788 söz yer almaktadır. Mehmet Ali Ağakay'ın hazırladığı bu baskının denetleyicilerinden Nurettin Artam yeni baskıyı göremeden aramızdan ayrılmıştır.

Dördüncü baskı *Türkçe Sözlük* de bir önceki baskı gözden geçirilerek hazırlanır. Sözlüğü baskıya hazırlayan yine Ağakay'dır. Ancak ilk sekiz formanın düzeltilerini de yaparak basılasını veren Ağakay, bu baskıyı göremeden Hakk'ın rahmetine kavuşur. *Türkçe Sözlük*'ün dördüncü baskısı, yirmi bir yıl Sözlük Kolu Başkanlığı görevini yürüten ve ilk dört baskıyı hazırlayan Mehmet Ali Ağakay'ın anısına sunulur. Söz varlığı 37.669 olan dördüncü baskı *Türkçe Sözlük*'te madde başı 27.013, madde içi 10.656 söz bulunmaktadır.

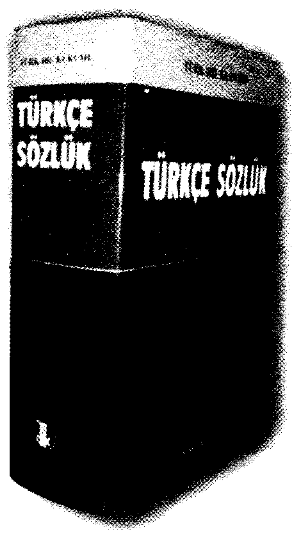
Ağakay'ın hazırladığı ilk dört baskı *Türkçe Sözlük*, beşinci, altıncı ve yedinci baskılarda da esas alınarak Sözlük Kolu Başkanlığı tarafından geliştirilmiştir. Madde başı 27.753, madde içi 10.717 olmak üzere 38.470 sözden oluşan ve 1969 yılında yayımlanan beşinci baskı *Türkçe Sözlük*'te bir önceki baskıya göre birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklerden en dikkat çekici olanı, önerilen ama o güne kadar tutunmayan yeni sözlerin beşinci baskıya alınmamasıdır. Çok eskimiş sayılan sözler de beşinci baskıda kendisine yer bulamamıştır. Yaygın bir biçimde kullanılan yabancı kökenli sözler *Türkçe Sözlük*'e alınmış, ancak öneri niteliğindeki karşılıkları varsa, kullanmak isteyenlere yararlı olması düşüncesiyle bunların da karşılığında gösterilmesi yoluna gidilmiştir.

Altıncı baskısı 1974 yılında yapılan *Türkçe Sözlük*'e eski baskılarda bulunmayan sözler eklenirken dil bilgisi terimlerinde de TDK'nin belirlediği ilkeler doğrultusunda düzeltmeye gidilmiştir. *Türkçe Sözlük*'ün bu baskısındaki eski sözler ile Batı kökenli sözlerin, kullanılmaları amacıyla değil son elli yıllık dönem içerisindeki yapıtlarda rastlanabilecek bu tür sözlerin anlamlarını ve karşılıklarını bulmak isteyenlere yardımcı olmak üzere söz varlığına katıldıkları ön sözde özellikle belirtilmektedir. Altıncı baskı *Türkçe Sözlük*'te yer alan 45.178 sözden 31.693'ü madde başında, 13.485'i de madde içerisindedir.

Türk Dil Kurumunun kurucusu Atatürk'ün yüce anısına adanan yedinci baskı *Türkçe Sözlük* 1983'te yayımlanmıştır. İlk altı baskısı tek cilt olarak yayımlanan *Türkçe Sözlük*, ilk defa bu baskıyla iki cilt olarak çıkarılmıştır. Madde başı 40.836, madde içi 18.891 olmak üzere 59.727 sözden oluşan yedinci baskı *Türkçe Sözlük*'ün söz varlığına metin taraması yoluyla katkılarda bulunulduğu gibi bölge ağızlarından da verimler katılmıştır.

Anayasa'nın 134. maddesi uyarınca Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bağlı kuruluşlarından biri hâline getirilen Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*'ün sekizinci baskısını 1988 yılında "yeni baskı" adıyla iki cilt olarak yayımlamıştır. Türkçenin söz varlığını artırmak üzere yazar ve şairlerin belli başlı eserleri tarandığı gibi halk ağzında yaşayan sözler de sözlüğe alınmıştır. Bu arada bilimsel yayınlar da gözden geçirilmiş, bilim çevrelerinde benimsenmiş ve bilimsel yazılarda kullanılmakta olan veya tartışılan terimler de yeni baskı *Türkçe Sözlük*'e eklenmiştir. Yayıma hazırlayanların eski ve yeni yayınlarda kullanılan sözleri sözlüğe geçirmekle yetindiklerini, eski ile yeni arasında bir seçim yapmaktan kaçındıkları ön sözde özellikle belirtilmektedir. Eski ile yeninin geçiş döneminde bir süre daha birlikte yaşayacağına, yaşama gücü gösteren sözlerin diğerlerinden kolayca ayırt edilebileceğine dikkat çekilerek Türkçenin kurallarına uygun olarak türetilen söz ve karşılıkların yaşama savaşını kazanacakları vurgulanmıştır. *Türkçe Sözlük*'ün bu yayımında madde başı 46.825, madde içi 16.496 olmak üzere toplam 63.321 söz bulunmaktadır. Sözlük, toplam 115.000 takım olarak basılmıştır.

Sekizinci kez basılışından on yıl sonra, 1998'de, *Türkçe Sözlük*'ün dokuzuncu baskısı yayımlanır. Yedinci ve sekizinci baskı gibi bu baskı da iki cilt olarak hazırlanmıştır. Edebî ürünlerin, ortaöğretim kitaplarının, gazete ve dergilerin taranması; değişik alanlardaki bilim terimlerinden genel dile girmiş olanların da aktarılmasıyla *Türkçe Sözlük*'ün zenginleştirilmesi yoluna gidilmiştir. TDK Yabancı Kelimelere Karşılık Bulma Komisyonu tarafından önerilen karşılıklar da dokuzuncu baskı *Türkçe Sözlük*'ün söz varlığına katılmıştır. Sözlerin yazımı açısından 1996 yılında yayımlanan *İmlâ Kılavuzu* ile büyük ölçüde uyumun sağlandığı sunuşunda belirtilen dokuzuncu baskı *Türkçe Sözlük*'te söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 98.107 söz varlığı bulunmaktadır. Bunlar içerisinde madde başı 60.152, madde içi 13.555 söz bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yetmiş beşinci yılında yayımlanan ve toplam 100.000 takım basılan *Türkçe Sözlük*'ün yeni baskısını hazırlama çalışması dokuzuncu baskının hemen ardından başlamıştır. Dilde yaşanan gelişmelerin bir sonraki baskıya yansıtılması amacıyla çalışmalar ara vermeden sürdürülmüştür.

Bir numaralı nüshası, 26 Eylül 2005 günü Türk Dil Kurumunda yapılan Dil Bayramı törenine katılan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e sunulan onuncu baskı *Türkçe Sözlük*; söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 104.481 söz varlığına sahiptir. Sözlükte 63.818 madde başı, 13.589 da madde içi olmak üzere toplam 77.407 söz bulunmaktadır. Bu sözlerin 45.005'i isim, 11.305'i sıfat, 2.644'ü zarf, 87'si zamir, 33'ü edat, 289'u ünlem, 53'ü bağlaç, 6.441'i ise fiildir.

Türkçe Sözlük'ün on birinci baskısının yayıma hazırlandığı bugünlerde bilgisayarlarda kullanılmak üzere geçen yıldan bu yana hazırlık çalışmaları yürütülen *Güncel Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu* yoğun diskinin de artık üretim aşamasında olduğunu ve 26 Eylül 2007 günü yapılacak 75. Dil Bayramı törenlerinde kullanıcıların hizmetine sunulacağını da belirtelim. Madde başı her sözün seslendirildiği, madde başı ve madde içi aramanın yanı sıra tanım içerisinde de arama yapılmasını sağlayan, kullanıcının söz varlığını geliştirmesine yardımcı olacak çeşitli oyunlar içeren *Güncel Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu* yoğun diski önemli bir boşluğu dolduracaktır.

İmlâ Lûgati'nden Yazım Kılavuzu'na TDK'nin yazım çalışmaları

Türk Dil Kurumunun ana görevlerinden biri de yazım çalışmalarıdır. Yazım Kılavuzu hazırlamak, yazmak ve yayımlamak görevi, Anayasa'nın 134. maddesine dayalı olarak çıkarılan 2876 sayılı yasanın 37. maddesinin b fıkrasıyla Türk Dil Kurumuna verilmiştir.

Ancak ilk kılavuz, Türk Dil Kurumunun kuruluşundan dört yıl önce Dil Encümeni tarafından 1928 yılı sonunda yayımlanan *İmlâ Lûgati*'dir. Türk Dil Kurumu geçen yetmiş beş yıllık süre içerisinde *İmlâ Kılavuzu*, *Yeni İmlâ Kılavuzu*, *Yeni Yazım (İmlâ) Kılavuzu*, *Yeni Yazım Kılavuzu*, *Yazım Kılavuzu* gibi değişik adlarla kılavuzun üç ayrı dizide yirmi dört kez basımını yapmıştır. Kurumun kuruluşundan önce yayımlanmış olsa da ilk baskı *İmlâ Lûgati* de Kurumun yayını gibi değerlendirilmiş, 1941 ve 1948 yıllarında yayımlanan kılavuzların Dil Encümeni'nin 1928 yılında hazırladığı *İmlâ Lûgati*'nin ikinci ve üçüncü baskıları olduğu özellikle belirtilmiştir. Bu dizide kılavuzun yedi baskısı yapılmıştır. 1965 yılında yayımlanan *Yeni İmlâ Kılavuzu*'nda baskı sayısı belirtilmemişse de bir yıl sonra yayımlanan kılavuzun 2. baskı olduğu kaydedilmiştir. En son 1981 yılında 11. bas-

kısı yapılan *Yeni Yazım Kılavuzu*'ndan sonra Türk Dil Kurumunun Anayasa kurumu hâlini almasıyla birlikte 1985 yılında baskı sayısı belirtilmeden *İmlâ Kılavuzu* yayımlanmıştır. Bundan sonraki kılavuzlar da baskı sayısı verilmeden basılmıştır.

Ülkemizde yazım kurallarını belirleyen ve sözlerin, bazı özel adların, kısaltmaların yazılışlarını gösteren bir kılavuz yayımlama gereği, Latin kökenli yeni Türk harflerinin belirlenmesi çalışmaları sırasında ortaya çıkmıştı. Yeni harflerin belirlenmesi çalışmalarını yürüten Alfabe Encümeni, 1928 yılında İbrahim Grantay'ın hazırladığı *Alfabe Raporu*'nu yayımlar. Yeni Türk harflerinin kabulüyle yazımda birliği sağlamak amacıyla bu rapora dayalı olarak 1928'de "Dil Encümeni"nce bir *İmlâ Lûgati* çıkarılır. Bu eserin başında, Türkçe sözlerin yanı sıra yabancı kökenli sözlerin yazılışı, büyük harflerin kullanılışı gibi birtakım yazım kurallarının yer aldığı giriş yazısı bulunmaktadır. Birleşik sözlerin yazılışı ile ilgili bilgiler de içeren giriş bölümünde Latin harflerinin Türkçeye getirdiği yararlardan birinin de birleşik sözlerin yazımında görüldüğü belirtilmektedir. Türkçenin her döneminde kullanıldığına değinilen birleşik sözlerin tek bir gövde hâlinde gösterilmesi için vaktiyle harcanan çabanın başarıya ulaşamadığına dikkat çekilerek yine Dil Encümeni tarafından hazırlanan *Muhtasar Türkçe Gramer*'e göre bitişik yazılması gereken sözlere örnekler verilmiştir. Örnekler arasında *başvekil, demiryolu, yerkatı, önayak, yalınkat, uluorta, yeraltı, yüzüstü, yüzükara* bulunmaktadır. Düzeltme işaretinin kullanıldığı yerler ile ilgili bilgiler de içeren giriş bölümünde Arapça kökenli sözlerde görülen kesmeli hecelerin yazımında da kesme işaretinin kullanılacağı yerler anlatılmıştır. Altında "Dil Encümeni" üyelerinin adlarının bulunduğu bu giriş yazısından sonra, sözlerin Arap kökenli alfabeye göre yazılmış ve alfabetik olarak sıralanmış biçimlerinin karşısında yeni Türk alfabesine göre yazılış biçimlerini gösteren dizin bölümü bulunmaktadır. Dizin; *Kamus-ı Türkî* ve *Yeni Türkçe Lûgat*'te bulunan sözler esas alınarak ancak

dönemin yazı dilinde kullanılmayan ve halk tarafından da benimsenmediği gözlenen sözler çıkarılarak oluşturulmuştur. Çok tartışmalı geçen hazırlık toplantılarında farklı düşünceler ortaya konulmuştur. Formalar hâlinde hazırlanan *İmlâ Lûgati*'nin ilk birkaç formasında, dizinin oluşturuluşunda farklı ilkeler göz önüne alınırken, çalışmanın ilerlemesiyle daha sonraki formalarda bu ilkeler değiştirilmiş ve başlangıçta dizine alınması gereksiz görülenler ile unutulan kelimeler eserin sonunda "ilave edilen kelimeler" başlığı altında sıralanmıştır. Son bölümde ise ek alması durumunda bazı sözlerin nasıl yazılması gerektiğini gösteren bir liste ile vilayet ve kaza adlarının yazılış biçimleri yer almıştır.

Yeni bir alfabeye ve yazı düzenine geçiş süreci içerisinde ve sonrasında yazımla ilgili birtakım sorunların çözümüne yardımcı olan *İmlâ Lûgati* tam on üç yıl boyunca kullanılmıştır. Ancak yabancı sözlerden bazılarının yazımının gösterilmemesi, yazım kurallarının çok açık bir biçimde verilmemesi kararsızlıklara ve karışıklıklara yol açmıştır.

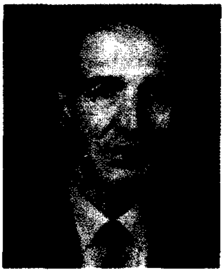
Birinci Türk Dili Kurultayı'nda "Cemiyet"in yapması gereken bir diğer önemli çalışma da yazım kurallarını belirlemesi ve kılavuz hazırlamasıydı. Oluşturulan Kültür Kurulu, yazımla ilgili sorunları ve çözümlerini içeren ve raportörlüğünü İbrahim Necmi Dilmen'in yaptığı bir rapor hazırlayarak "Maarif Vekilliği"ne sunar. Kurulda yapılan görüşmeler sonucunda İstanbul ve Ankara Üniversiteleri ile diğer yükseköğretim okullarının ilgili uzmanlarından raporlar istenir; gazete, dergi ve kitaplarda ileri sürülen düşünceler gözden geçirilir. Ortaya çıkan görüşler doğrultusunda *İmlâ Kılavuzu Üzerine Bir Öntasar* adlı kitapçık basılarak görüşlerini bildirmeleri için ilgili kişilere gönderilir. Gelen görüşler değerlendirilerek *Tasar* adıyla "Genel Merkez Kurulu"na sunulur. Bu çalışmalar sonucunda "Genel Merkez Kurulu"nda son şekli verilerek *İmlâ Lûgati*'nin ikinci baskısı sayılan *İmlâ Kılavuzu* 1941 yılında yayımlanır.

Kılavuzun nasıl hazırlandığını açıklayan "önsöz"den sonra "İmlâ Kuralları" adı altında bir bölüm eklenmiştir. Yazım ile ilgili pek çok kuralın sıralandığı bu bölümde noktalama işaretleriyle sözlerin ve eklerin yazımıyla ilgili kurallar, sesler ve ses olayları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Dizin bölümüne ise birçok yeni söz ve terim eklenmiş, bazı sözlerin *İmlâ Lûgati*'ndeki yazılışları düzeltilmiştir. Bir önceki baskıya göre kurallar bölümü daha ayrıntılı bir biçimde yazıldığından bu baskıda kelimelerin Arap alfabesiyle yazılı biçimlerine yer verilmemiştir. Bununla birlikte yazımlarında benzerlik olan sözlerin yanlarına ayraç içinde anlamları verilmiştir. Mevcudunun tükenmesi üzerine 1948 yılında üçüncü, 1956 yılında dör-

düncü, 1957 yılında beşinci, 1960 yılında altıncı ve 1962 yılında yedinci baskısı yapılan bu kılavuz, yirmi dört yıl boyunca kullanılmıştır.

Bu süre içerisinde kılavuzda yazılı olan bazı kuralların kullanışa uygun olmaması (*gözüyle* söylenişinin *göziyle* yazımının doğru kabul edilmesi), bazı kuralların sözlerin gövdesini bozması (*söyle-* gövdesinin *söyliyen* biçiminde kullanılması), büyük harfin kullanıldığı yerlerdeki çelişkiler (*Türkçenin imlâsı* derken dil adının büyük, *türkçe şarkılar* derken de küçük harfle yazılması), bazı alıntı sözlerin ikili yazım biçimlerine yer verilmesi (*linyit, prens, tren, triko* yazımlarının yanı sıra *liğnit, pirens, tiren, tiriko*) gibi çeşitli uygulamalar yazımda yeni sorunlar ortaya çıkarmaya başlamıştı. Bununla birlikte, kılavuzda yazımla ilgili bazı sorunlara hiç değinilmemiş, bunlarla ilgili herhangi bir kural getirilmemişti. Birden fazla addan oluşan kişi adlarının yer adı olarak kullanılması durumunda ve sayı adlarının yazıyla ifade edilmesi sırasında bitişik mi ayrı mı yazılacaklarının; kişi ve yer adlarıyla tarihlerin nasıl yazılması gerektiğinin belirtilmemesi, kısaltmalar dizininin bulunmaması gibi eksikliklerin de giderilmesi amacıyla yeni bir kılavuz çıkarılması yoluna gidilmiştir.

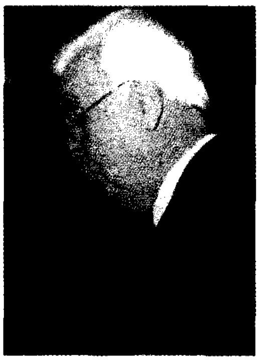
Bunun üzerine "Gramer" Kolu Başkanı Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu'nun yazım kuralları ve birleşik sözler üzerine yaptığı çalışma, Kurumun ilgili kurullarınca incelenmiş ve 1965 yılında *Yeni İmlâ Kılavuzu* adıyla yayımlanmıştır. Ancak, bu kılavuzdaki düzenlemeler, yerleşmiş pek çok kuralın sarsılmasına ve yazımla ilgili yeni tartışmaların başlamasına yol açmıştır. Adına "yeni" sözü eklenen ve 1928'de yayımlanan *İmlâ Lûgati* ile onu izleyen altı baskıyı bir kenara bırakan 1965 kılavuzu, Türkçenin biçim bilgisi yapısına aykırı kurallar içeriyordu. Bu kılavuzla birlikte birleşik sözlerin yazımı için getirilen kurallar sonucunda, belirtisiz ad tamlaması yapısındaki bütün sözlerin bitişik yazılmasına doğru bir gidiş başladı. İzleyen baskılarda da bu tutumun sürdürülmesi, eklemeli bir dil olan Türkçenin biçim yapısının bozulmasına yol açıyordu. Yazımda yeni tartışmalar başlatan *Yeni İmlâ Kılavuzu*'nun ikinci baskısı 1966'da, üçüncü baskısı 1967'de, dördüncü baskısı 1969'da tıpkıbasım olarak yapılmıştır. 1970 yılında yapılan beşinci baskıda eserin adı *Yeni Yazım (İmlâ) Kılavuzu* olarak değiştirilmiş, daha sonra bu kılavuzun tıpkıbasımı altıncı baskı olarak yayımlanmıştır. Yedinci baskı ise 1973'te *Yeni Yazım Kılavuzu* adıyla yayımlanmış, bu baskıda kurallar ve dizin kısmında değişiklik yapılmadan yalnızca dizgi ve düzenleme yanlışlarının düzeltilmesiyle yetinilmiştir. Kılavuzun tıpkıbasım olan sekizinci baskısı 1975 yılında yapılmıştır.

Prof. Dr. Doğan Aksan'ın yönetiminde hazırlanan dokuzuncu baskı, *Yeni Yazım Kılavuzu* adıyla 1977 yılında yayımlanmıştır. Kılavuzun kurallar bölümü bir kurul tarafından gözden geçirilmiş, yeni sözlerle kavramlar dizine eklenmiştir. Önceki kılavuzlarda bazı sözlerin ikili kullanımlarına izin veren durumlardan kaçınıldığı belirtilen bu kılavuzda birleşik sözlerin yazımı ile ilgili uygulamalar sürdürülmüştür.

1980 yılında yapılan onuncu baskıda yalnızca bir iki kurala örnek ve dipnot eklenmiş, bazı sözlerin çekimini belirlemek ve birkaç zorunlu düzeltme yapmakla yetinilmiştir. Kılavuzun on birinci baskısı ise 1981 yılında yapılmıştır.

Anayasa'nın 134. maddesine göre çıkarılan 2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu ile Türk Dil Kurumunda yeni bir yapılanmaya gidilmesinden hemen sonra kılavuz hazırlığına girişilir. Prof. Dr. Hasan Eren'in hazırladığı kılavuz, beş kişilik bir komisyon tarafından gözden geçirildikten sonra Türk Dil Kurumu Yürütme Kurulunda yeni katkılarla geliştirilmiştir. Başlangıçta *Yazım Kılavuzu* olarak hazırlanan kılavuzun adı, Türk Dil Kurumu Bilim Kurulunda oy çokluğuyla değiştirilerek *İmlâ Kılavuzu*'na dönüştürülmüş ve 1985 yılında yayımlanmıştır. *Yeni İmlâ Kılavuzu* (1965)'nun ve onu izleyen baskıların yazımda yol açtığı olumsuzlukları gidermek üzere yazım sorunlarına çözümler sunma, öneriler getirme amacıyla hazırlanan 1985 baskılı *İmlâ Kılavuzu*, olumsuzlukları gideremediği gibi yazımda yeni tartışmalara da yol açmıştır.

Bu kılavuzla ilgili eleştiri, uyarı ve öneriler göz önüne alınarak 1988 yılında *İmlâ Kılavuzu*'nun "genişletilmiş yeni baskı"sı yapılmıştır. Tartışmalı yazım kurallarına açıklık getirilmiş ve yeni örnekler eklenmiştir. Buna karşılık yanlış türetilip de yaygınlaşmamış sözler ile sadece ağızlarda kullanılan bazı sözler kılavuzdan çıkarılmıştır. Düzeltme işaretinin kullanılmaması sonucunda ortaya çıkan karışıklıkları gidermek üzere bu işaretin kullanılmasının zorunlu olduğu durumlar kurallar bölümünde ayrıntılı bir biçimde belirtildiği gibi bu sözler dizin bölümünde de düzeltme işaretiyle gösterilmiştir. Yine kurallar bölümünde sözlerin ayrı ve bitişik yazılmasında belirtilen ilkeler dikkate alınarak bu konuda ortaya çıkacak tereddütleri

gidermek amacıyla dizinde ayrı yazılması gerekli görülen sözlere de yer verilmiştir.

İmlâ Kılavuzu'nun gözden geçirilmiş yeni bir baskısı 1993 yılında yapılmıştır. Ancak, yazım sorunları üzerine tartışmalar bir türlü kesilmediği gibi büyük bir bölümü ticari kaygılarla Kurum dışında yayımlanan farklı kılavuzlar gerek eğitim ve öğretimde gerek basın, yayın ve iletişim dünyasında yazım karmaşası yaşanmasına yol açmıştır. Böyle bir ortamda kılavuzun yeni baskısının hazırlığına girişilir. "İmlâ Komisyonu"nun hazırladığı kılavuza 1995 yılında yeni seçilen asli üyelerden oluşan Bilim Kurulunun dört gün süren oturumlarında tartışılarak son biçimi verilir. Önceki baskılarda yaşanan deneyimlerden yola çıkılarak hazırlanan bu kılavuzda yazımı gelenekleşmiş biçimler esas alınmış ve tartışmalara son verilmesi amacıyla yazımda orta yolun tutturulması hedeflenmişti. "Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş yeni baskı" *İmlâ Kılavuzu* 1996 yılında yayımlanmıştır. Bu baskıda hiçbir konunun açıkta kalmamasına, sorun oluşturan her uygulama ve sözcüğün kılavuzda yer almasına özen gösterilmiştir. Kurallarla ilgili bölümde dikkat çekilmesi gereken noktalar "uyarı" notuyla ve çeşitli örneklerle açıklanmıştır.

Yeni üyelerin de katılımıyla 1999 yılında oluşturulan "İmlâ Komisyonu"nda kılavuz baştan sona okunarak gözden geçirilmiş, gerekli düzenlemeler ve eklemeler yapılarak "genişletilmiş ve gözden geçirilmiş yeni baskı" *İmlâ Kılavuzu* 2000 yılında yayımlanmıştır. Kılavuzun bu baskısında dizin bölümü de denetlenerek kurallar bölümüyle dizin arasında tutarlılık sağlanmıştır.

2000 yılında yapılan bu baskının da mevcudunun tükenip yeni baskısının yapılması gereği ortaya çıktığında, yazım kurallarını gözden geçirmek, dilde yaşanan gelişmelerden hangilerinin kılavuza yansıtılması gerektiği konusunu ele almak ve diğer yazımla ilgili sorunları görüşmek üzere 13-14 Mart 2003 günlerinde Türk Dil Kurumunda "İmlâ Sorunları" toplantısı düzenlenmiştir. Konuyla ilgili pek çok kişi ve kurumun görüşlerini almak üzere olabildiğince geniş katılım sağlanmasının amaçlandığı bu toplantıya Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulundan üyeler ve temsilciler, üniversitelerin ilgili bölümlerinden öğretim üyelerinin yanı sıra basın kuruluşlarından, TRT'den, Anadolu Ajansından, Türkçe ile ilgilenen sivil toplum kuruluşlarından temsilciler ve bilgisayarlardaki yazım denetimi yazılımının hazırlayıcıları da çağrılmıştır. Toplantıda yazımla ilgili genel konular tartışıldığı gibi nispet i'si (*î*) için kullanılan düzeltme işareti, yabancı sözlerin yazılışı gibi özel yazım sorunları da ele alınmıştır.

Öncelikle ilköğretim düzeyindeki öğrenciler için daha basit anlatımlı bir kılavuz hazırlanması gereği ortaya çıkınca "İmlâ Kılavuzu Çalışma Grubu" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 25 Temmuz 2003 tarih ve 460/4 sayılı kararı ile üniversitelerimizin ilgili bölümlerinden bilim adamlarının yanı sıra MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının temsilcilerinden oluşan yeni üyelerinin katılımıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Kılavuzun ilköğretim öğrencilerinin düzeyinde hazırlanması ve dizin kısmının ilköğretim müfredatına göre gözden geçirilmesi sırasında yazımla ilgili çeşitli sorunlar da gündeme gelmeye başlamıştı. O sırada satışta bulunan 2000 baskısı *İmlâ Kılavuzu*'na çok fazla aykırı olmayan düzenlemeler yapılmasına, önemli değişikliklerin ise kılavuzun yeni baskısına bırakılmasına karar verilir. İlköğretim okulları için *İmlâ Kılavuzu* 2004 yılında yayımlanır.

Kılavuzun yeni baskısını hazırlamak üzere Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 4 Kasım 2003 tarih ve 465/4 sayılı kararı ile bilim adamlarından, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığından, Anadolu Ajansından temsilcilerin katılımıyla "İmlâ Kılavuzu Çalışma Grubu" oluşturuldu. Yazımla ilgili kurallar belirlenirken yazımı tartışmalı ve çok şekilli olan sözlerden hangisinin esas alınması gerektiği edebî eserler, gazeteler, dergiler taranarak; ağ ortamındaki arama motorlarından da yararlanılarak belirlenmeye çalışıldı. Önceki kılavuzlarda tartışma konusu olan yazım kuralları yeniden gözden geçirildi ve yaygınlık kazanarak gelenekleşmiş biçimlerin esas alınması kararlaştırıldı. Bundan önceki kılavuzda olduğu gibi bu kılavuzda da sorunlu her noktanın ve sözün kılavuzda yer almasına dikkat edilmiş, örnekler çoğaltılarak kurallar açık ve anlaşılır bir anlatımla yazılmış, böylece yazımla ilgili hiçbir konuyu açıkta bırakmayan ayrıntılı bir kılavuz ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma grubunun hazırladığı kılavuzun kurallar ve dizin bölümü herkesin kolayca erişebilmesi ve kullanabilmesi için tam metin hâlinde ağ ortamında 2 Şubat 2005 tarihinde kullanıma açılmıştır. Bilgisayar yazılımlarının da aracılığıyla kılavuz çalışmaları sözlük hazırlama çalışmaları ile eş güdüm içerisinde yürütülmüş, kılavuzda belirlenen kurallar ve sözlerin yazılış biçimleri *Türkçe Sözlük*'te de uygulanmıştır.

Kılavuzun kurallar bölümünün ve dizininin gözden geçirilmesi ve ağ ortamındaki kullanıcıların görüş, öneri ve eleştirilerinin değerlendirilmesinden sonra çalışma grubu 2005 yılının Nisan ayında görevini tamamlamıştır. Özel adların kullanımıyla ilgili kuralların anlaşılır bir duruma getirilmesi, ayrı veya bitişik olarak yazılan birleşik sözlerin yaygın kullanımlarının kabul edil-

mesi; sayıların, noktalama işaretlerinin ve kısaltmaların kullanımı ile ilgili ayrıntılı kuralların belirlenmesi ve örneklerle desteklenmesi, düzeltme işaretinin kullanıldığı yerlerin yeniden gözden geçirilmesi; yazımı yaygınlaşmış bazı sözlerin bu biçimleriyle dizine alınarak kurallar bölümüyle dizin arasında ve kurallar içerisinde uyumun sağlanması için kılavuz baştan sona denetlenmiştir.

Bu arada Kılavuzun adı, çalışma grubunda gündeme gelmiş, üyelerin çoğunluğu kılavuzun *Yazım Kılavuzu* adıyla yayımlanması konusunda görüş bildirmiştir. Kurum yasasındaki eksik maddeler yüzünden yeni dönem üyelerinin seçilememiş olması dolayısıyla son dönem bilim kurulu üyelerinin ve hâlen görev yapmakta olan diğer çalışma grubu üyelerinin yazılı görüşlerine başvurulmuş, bu görüşler doğrultusunda büyük bir çoğunluğun *Yazım Kılavuzu* adını istediği görülmüştür. Konu, en yetkili kurul olan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kuruluna sunulmuş ve 10 Ağustos 2005 tarih ve 502/32 sayılı karar ile kılavuzun adı *Yazım Kılavuzu* olarak değiştirilmiştir. Dil Encümeni'nin başlattığı, Türk Dil Kurumunun da sürdürdüğü kılavuz hazırlama ve yayımlama çalışmasına bir yenisi daha eklenmiş ve yirmi dördüncü baskı Yazım Kılavuzu 2005 yılı sonlarında yayımlanmıştır. Yüz bin adet basılan ve sekiz ayda tükenen bu baskı 2006 ortalarında tıpkıbasım olarak yeniden yayımlanmıştır.

Türk Dil Kurumunun geçirdiği yapısal değişiklikler

Yetmiş beş yıllık tarihi boyunca Türk Dil Kurumunun yapısında birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Başlangıçta bir dernek olarak kurulan Türk Dil Kurumu, pek çok tüzük değişikliğinden sonra 1983 yılında Anayasa'nın 134. maddesine dayalı olarak çıkarılan 2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu ile oluşturulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun bünyesine katılarak kamu kurumuna dönüştürülmüştür. TDK'nin Anayasa kurumu hâline dönüştürülmesinden sonra bazı çevrelerin Atatürk'ün kurduğu TDK'nin kapatıldığını, bugünkü TDK'nin Atatürk'ün kurduğu kurumla bir ilgisinin olmadığını döne döne dile getirmeleri karşısında onlara verilecek en çarpıcı yanıt, TDK'nin tüzükleridir. Atatürk'ün sağlığında kabul edilen son tüzükteki hükümler ile 1979'daki IV. Olağanüstü Kurultay'da kabul edilen tüzük arasında dağlar kadar fark bulunmaktadır. Amacından görevlerine, yapısından çalışma alanlarına kadar neredeyse tepeden tırnağa değiştirilen tüzükler, esas 1983 öncesindeki TDK'nin

yapısı bakımından Atatürk'ün kurduğu kurum olmaktan çıktığını ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında tıpkıbasımlarını sunmaktan mutluluk duyduğumuz nizamname, tüzük, yasa ve yönetmelikler TDK'nin yetmiş beş yıllık tarihi boyunca yaşadığı gelişmeleri, değişimleri gösteren birer tarihî belgedir.

Türkçenin geçirdiği aşamaları, gelişme ve değişimleri belge adlarından başlayarak metinde kullanılan dile kadar adım adım izleyebileceğimiz mevzuat, Türk Dil Kurumunun yapısal değişiklikleriyle birlikte Dil Devrimi'nin aşamalarını göstermesi bakımından da ilgi çekicidir.

Kurucu üyelerin kuruluş dilekçesine ekledikleri "nizamname"de "maksat ve umumî merkez teşkilâtı" sözleri Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen "ana tüzük"te "kuruluş ve amaç", "genel merkez kurulu" olarak değiştirilmiştir. Elbette mevzuattaki değişiklikler dil ile sınırlı kalmadı. Geçen zaman içerisinde Kurumun adı, amacı, görevleri de dâhil olmak üzere yapı değişikliğini de içeren önemli değişiklikler yapıldı.

Kuruluş dilekçesine eklenerek 12 Temmuz 1932 günü İçişleri Bakanlığına verilen "Nizamname"nin birinci maddesinde Kurumun amacı şöyle açıklanmıştır: *Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak ve onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek maksadile 12 Temmuz 1932 de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adlı bir cemiyet kurulmuştur.*

26 Eylül 1932 günü toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı'nda kabul edilen "Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamname ve Çalışma Programı"nın birinci maddesinde ise *Reisicümhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin yüksek hami Reisliği altında 12 Temmuz 1932 de "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adlı bir cemiyet* kurulduğu belirtilirken ikinci madde amaca ayrılmıştır. İlk "nizamname"dekiyle aynı olan amaç maddesinde Güneş Dil Teorisi'nin tartışıldığı ve Kurumun Türk Dil Kurumu adını aldığı 1936 yılındaki Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda yalnızca *dünya* sözü *yeryüzü* ile değiştirilerek korunmuştur. Atatürk'ün kaleminden çıkması kuvvetle muhtemel olan bu amaç maddesinin 1942 yılında toplanan Dördüncü Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen "ana tüzük"ün üçüncü maddesinde aynen korunduğunu görürüz. 1949 yılındaki Beşinci Türk Dil Kurultayı'nda amaç maddesi *Türk dilinin özleşmesini, arılanmasını, gelişmesini, güzelleşmesini ve böylece yeryüzü dilleri arasında kendine yaraşan yüksekliğe ulaşmasını sağlamaktır* biçiminde değiştirilerek kabul edilmiştir. Bu maddedeki *kendine* sözü 1950 yılındaki Altıncı Türk Dil Kurultayı'nca kabul edilen "ana tüzük"te *kendisine* biçimine dönüştürülmüş, başkaca bir değişiklik yapılmamıştır. İlk büyük yapı değişikliğinin yaşandığı 1951

yılındaki Olağanüstü Türk Dil Kurultayı'nda Kurumun amaç maddesi de değiştirilerek dil araştırmalarının *devrimci bir anlayışla ve bilim metotlarına uygun* olarak sağlanmaya çalışılacağı belirtilmiştir. Atatürk dönemi "nizamname"lerinde ve tüzüğünde yer alan amaç maddesinin Atatürk'ten sonra değiştirilmiş bu biçimine 1954, 1956, 1964, 1973, 1979 yıllarındaki kurultaylarda kabul edilen tüzüklerde aynen yer verilmiştir.

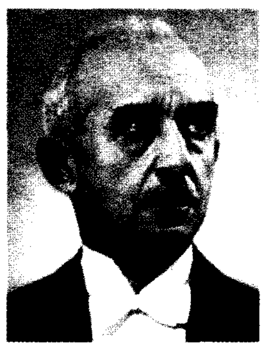
1936 Kurultayı'nda kabul edilen ana tüzüğün birinci maddesi ad değişikliğini bildirmekle birlikte TDK'nin Atatürk'ün öncülüğünde kurulduğu şu sözlerle ifade edilmiştir: *Ulu Önder Atatürk'ün kutlu eliyle ve onun yüce Kurucu ve Koruyucu Genel Başkanlığı altında 12 Temmuz 1932 de kurulmuş olan "Türk Dili Tetkik Cemiyeti", "Türk Dil Kurumu" adını almıştır.*

TDK'nin 1982 Anayasası ile yeniden yapılandırılması sırasında Anayasa'nın 134. maddesine dayalı olarak çıkarılan 2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu'nun TDK ile ilgili bölümünde Atatürk dönemi "nizamname"lerinde ve tüzüğünde yer alan ifadelerin aynen korunduğu, hatta bazı ifadelerin tırnak içerisinde aynen aktarıldığı görülür:

> *Madde 35 – "Ulu Önder Atatürk'ün kutlu eliyle ve O'nun yüce kurucu ve koruyucu Genel Başkanlığı altında kurulmuş olan" Türk Dil Kurumu; tüzelkişiliğe sahip, bilimsel hizmet ve faaliyetlerde bulunacak bir kurum olarak Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun kuruluşuna dâhil edilmiş ve yeniden düzenlenmiştir.*

Yasada, 1983 sonrasındaki Türk Dil Kurumunun amacı ise Atatürk döneminde belirlenen ve 1949 yılında yapılan değişikliğe kadar biçimini koruyan amaç ile aynıdır:

> *Madde 36 – Türk Dil Kurumunun amacı; Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, O'nu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmektir.*

Mevzuatta yapılan değişiklikler elbette bunlarla sınırlı değildir. Çalışmalar ilerleyip yeni gelişmeler ortaya çıktıkça Türk Dil Kurumu mevzuatında da zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. İlk tüzükte yer alan "Kurucu ve Koruyucu Genel Başkanlık" unvanı Atatürk'ün ölümünden sonra 1942 yılında toplanan Dördüncü Türk Dil Kurultayı'nda ayrılmıştır. Birinci madde *Türk Dil Kurumu'nun Kurucu Genel Başkanı Ebedî Şef Atatürk'tür* biçiminde düzenlenirken, ikinci madde *Türk Dil Kurumu'nun Koruyucu Genel Başkanı Millî Şef İsmet İnönü'dür* biçiminde değiştirilmiştir. Beşinci Türk Dili Kurultayı'nda

kabul edilen tüzükte bu maddeler korunurken Atatürk "Ölümsüz Önder", İnönü de "Millî Önder" olarak anılmıştır. Altıncı Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen tüzükte bu maddeler şöyle değiştirilmiştir:

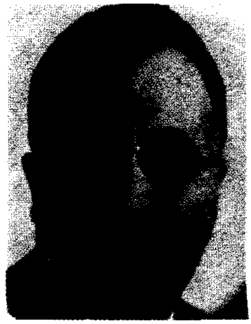
Madde: 3 – Türk Dil Kurumu'nun Kurucu Başkanı Ölümsüz Önder ATATÜRK'tür.

Madde: 4 – Türk Dil Kurumu'nun Koruyucu Başkanı Cumhur Başkanı İSMET İNÖNÜ'dür.

TDK tarihinde ilk önemli yapı değişikliğinin yaşandığı 1951 yılındaki Olağanüstü Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen tüzükte *Kurucu ve Koruyucu Başkanlık* unvanları kaldırılmıştır. İkinci maddede TDK'nin kurucusunun Atatürk olduğu belirtilmiş, kuruluşu gerçekleştirenlerin adları ve görevleri anılmıştır. Ancak tüzükteki ve aynı zamanda Türk Dil Kurumunun geçmişindeki ilk büyük yapı değişikliği bu kurultayda yaşanmıştır. Kuruluş "nizamname"sinin dördüncü maddesindeki *Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekili Cemiyetin fahrî reisidir* hükmü Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen ana tüzükte *Türkiye Kültür Bakanı, Türk Dil Kurumunun Başkanıdır* biçiminde değiştirilmiştir. Maarif (Millî Eğitim) veya Kültür Bakanının Türk Dil Kurumu Başkanlığını yürütmesi hükmü 1942 (altıncı madde), 1949 (yedinci madde), 1950 (sekizinci madde) kurultaylarında kabul edilen tüzüklerde korunmuştur. Ancak 1950 yılında yapılan genel seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanan Demokrat Parti hükûmetinin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, 8 Şubat 1951 tarihinde toplanan Olağanüstü Türk Dil Kurultayı'nda kurum başkanlığını Millî Eğitim Bakanlarının yürütmesinin doğru olmayacağını, kurumun bilim adamları tarafından yönetilmesi gerektiğini şu sözlerle açıklayacaktır:

Dil Kurumu aynı zamanda Türk ilim dilinin bir "Türkçe terimler sistemi" dahilinde gelişebilmesi için bu ilim dilinde gene Türk kültür adamlarının ihtiyacı olan terimleri, onların beğenerek ve severek kullanacağı terimler halinde hazırlamak vazifesiyle ödevlidir. Böyle bir cemiyetin tamamiyle millî ve ilmî bir hedefe doğru yürümesi ve bu yürüyüş yolunda en ufak siyasî bir endişeye kapılmaksızın, en ufak bir siyasî baskıya boyun eğmeksizin yalnız ve yalnız Türk milletinin mukaddes dili için çalışmasından daha tabiî hiçbir hareket tasavvur edemiyorum. Bu sebepledir ki hükümet teşekkülünde vazifeli ve siyasî şahsiyeti haiz bir Millî Eğitim Bakanının şimdiye kadar olduğu gibi böyle bir ilim cemiyetine başkan olmasında ve başkan kalmasında büyük mahzur görüyorum. Bunun için, Türk Dil Kurumunun başkanı, bir devlet, bir siyaset adamı değil, bir dil adamı, bir ilim adamı olmalıdır kanaatindeyim.

Ancak, Kurum başkanlığını Millî Eğitim (Kültür) Bakanının yürütmesi karşısındaki düşüncenin kurultaylarda ilk kez Tevfik İleri tarafından dillendirilmediğini de belirtmek gerekir. 19 Aralık 1949 günü toplanan Altıncı Türk Dil Kurultayı'nda tüzük üzerinde görüşmelerin yapıldığı oturumda Kurum Başkanının Millî Eğitim Bakanı olduğunu belirten sekizinci maddeye gelindiğinde eski Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Us söz alarak bu maddeye karşı çıkar:

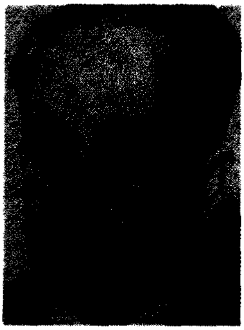
> *Efendim, maddenin bu şekilde yazılışı derneklerin tabiî kuruluşuna asla uymaz. Millî Eğitim Bakanı bu derneğin başkanı oluyor. Eğer seçme hakkını kullanacak olanlar kendisini seçerse gayet tabiîdir. Fakat bu suretle de ileride Bakanın kim olacağını bilmeksizin kendisine bir dernek başkanı olarak seçmiş olacaktır. Bu şekil, hukuk bakımından, pratik bakımından asla müdafaa edilemez. Millî Eğitim Bakanının ileride kim olacağı belli olmaksızın bugün kendisine böyle bir başkanlık teveccüh edilmesi hiç de yerinde bir şey olmayacaktır. Bir gün o makama gelecek olan zatın böyle bir vazifeyi kabul etmemek gibi bir hakkı hiyarı da vardır. Yani isterse kabul etmeyebilir. O takdirde bu derneğin çalışma şekli ne olacak? Tasavvur ediniz, bir hükümet değişikliği olmuştur. Herhangi bir zat Millî Eğitim Bakanı olmuştur. Fakat öyle ki Dil Kurumunun Başkanı olabilecek bir zat değildir. Yani bu işi üzerine alabilecek iktidarı haiz değildir. Bu kurumda da üye değildir. Zaten üye olmıyan bir zatı, yani bizim kütüğümüze geçmemiş olan bir kimseyi başkan yapmamızda, bilmiyorum, bir yanlışlık olsa gerektir.*

İki yıl sonra toplanacak olağanüstü kurultayda seçimle göreve gelecek ilk başkan olacak olan Hakkı Tarık Us, konuşmasını şu sözlerle bitirir: *Burada rica ediyorum. Komisyon bunu "Kurultayın seçeceği bir başkan" diye tasrih etmelidir.*

Hakkı Tarık Us'tan sonra söz alan Saim Ali Dilemre, TDK'nin herhangi bir dernek olmadığını, kurum başkanlığını bakanların yapmasının gereğini şu sözlerle ifade eder:

> *Efendim, bu bir dernektir; fakat fıkaraperver cemiyeti, hayırseverler gibi falân değil. Bize hükümet, bütçesinden yüzbin lira veriyor. Bu parayı bizim Meclisteki temsilcimiz Millî Eğitim Bakanı aldı. Sonra Millî Eğitim Bakanı, bu Kurumun Başkanıdır, demek onur ve şeref meselesidir. Yoksa bütün işler, Hakkı Tarık Us arkadaşımız da bilirler ki, ikinci başkanın elindedir.*

Madde üzerinde tartışmalar uzayıp gidince aynı zamanda bir Türk dili uzmanı olan dönemin Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu söz alır. Türk Dil Kurumu kurulduğunda dernek olarak akademik niteliği düşünülerek başkanlığın Millî Eğitim Bakanı tarafından yürütülmesinin uygun görüldü-

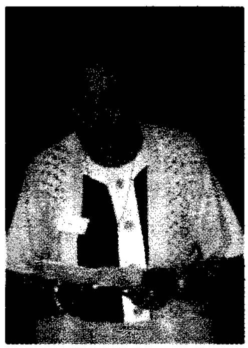
ğü, kuruluşundan bu yana bu durumun böyle geldiğini söyleyerek: *Ben ve benden sonra gelecek bütün Millî Eğitim Bakanlarımız, benden evvelki bakanların yaptığı gibi, Atatürk'ün ileri bir inkılâp fikri uğrunda kurduğu bu Kurumun bütün hata ve sevabını üzerlerine almaktan çekinmeyeceklerdir,* diyerek sözlerini tamamlar. Maddenin değiştirilmesi konusunda verilen önerge kabul edilmeyecektir. Ancak iki yıl sonra, Türk Dil Kurumu tarihinde ilk kez olağanüstü toplanan Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen tüzükle Millî Eğitim Bakanının Türk Dil Kurumu Başkanlığını yürütmesi hükmü sona erecek, Türk Dil Kurumu Başkanının üyeler arasından seçilmesi hükmü getirilecektir. 1951 yılındaki kurultayda kabul edilen tüzüğün on altıncı maddesine göre kurultayca Yönetim Kurulu için kırk beş üye seçilecek, bunlardan en çok oy alan otuz beş üye asıl, geri kalanlar da aldıkları oy sıralamasına göre yedek üye olacaklardır. Yönetim Kurulu, en yaşlı üyenin başkanlığında toplanacak ve kendi içinden bir başkan, bir ikinci başkan, bir genel yazman seçecektir. Böylece Türk Dil Kurumunda yeni bir dönem başlar. Bir dernek yapısındaki Türk Dil Kurumunun Başkanı, hemen her meslekten kişilerin bulunduğu üyeler tarafından seçilen Yönetim Kurulu içerisinden seçilecektir. Bu hüküm, izleyen kurultaylarda kabul edilen tüzüklerde de yer almıştır.

Türk Dil Kurumunun yapısında bundan sonraki en büyük yapı değişikliği Anayasa'nın 134. maddesine göre çıkarılan 2876 sayılı Kanun'da yer alan hükümlerdir. Anayasa'nın 134. maddesinde, yeni oluşturulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu oluşumuna katılan Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen menfaatlerin saklı olup kendilerine tahsis edildiği açıkça belirtilmektedir. Yeni dönemde Türk Dil Kurumu Başkanı artık atama yoluyla göreve getirilmektedir. Anılan yasanın 43. maddesi ile *Türk Dil Kurumu Başkanının aslî üyelerde bulunması gereken niteliklere sahip adaylar arasından Yüksek Kurulun görüşü alınarak, Başbakanın önerisi üzerine müşterek kararla*, yani ilgili Bakan, Başbakan ve Cumhurbaşkanının imzalayacağı ve *Resmî Gazete*'nin yayımlayacağı üçlü kararname ile atanacağı hükmü getirilmiştir.

Türk Dil Kurumuna üye olmanın yolları ve koşulları da zamanla değişikliğe uğramıştır. Birinci Türk Dili Kurultayı'nda kabul edilen "nizamname"de *Kendisinde kanunî vasıfları bulunan her Türk, Cemiyete âza olabilir* denilmektedir. Daha sonraki yıllarda bu madde *Kendisinde kanunî şartlar bulunan her Türk, Kuruma üye olabilir* (1936), *On sekiz yaşını bitirmiş, medenî haklarına sahip, Kurumun amacını benimsemiş her Türk, Kuruma üye olabilir* (1942), *22 ya-*

şını bitirmiş, medenî haklarına sahip, Kurumun amacını benimsemiş her Türk, Kuruma üye olabilir (1949), *Yirmi iki yaşını bitirmiş, medenî haklarına sahip, Kurum'un amacını benimsemiş, Türk dili ile uğraşan ve onunla ilgilenen her Türk, Kuruma üye olabilir* (1950) biçimlerinde değişikliğe uğramıştır. Olağanüstü Türk Dil Kurultayı'nda (1951) ise üyelikler asıl üyelik, şeref üyeliği, yardımcı üyelik, muhabir üyelik olarak belirlenmiştir. Asıl üye olmanın nitelikleri ise *Yirmi iki yaşını bitirmiş, medenî haklarını kullanma yetkisine sahip bulunan, Kurum'un amacını benimsiyerek Türk diliyle uğraşan ve onunla ilgilenen her Türk, Kuruma üye olabilir* sözleriyle ifade edilmiştir. Bu hüküm 1954, 1956 tüzüklerinde küçük bir iki değişiklikle korunmuştur. Ancak 1964 yılındaki Olağanüstü Kurultay'da kabul edilen tüzükte "her Türk" ifadesi çıkarılarak üyeliklerle ilgili maddelerde düzenlemeye gidilmiştir.

1 Haziran 1968'de yürürlüğe giren yönetmelikte TDK'de çalıştırılacak kişilerde aranacak niteliklerin başında *Türk olmak* kuralı gelirken 4 Şubat 1975'te yürürlüğe giren yönetmelikte ise bu nitelik *T.C. uyruğu olmak* biçiminde değiştirilmiştir. TDK'nin Anayasa kurumu olarak düzenlenmesinden sonra ise TDK'de idari ve mali kadrolarda görev alacak kişilerde aranacak nitelikler, kamu kurumlarında görev alacak kişilerde istenilen niteliklerle aynı olacak biçimde düzenlenmiştir.

Tüzüklere yansımayan, ancak kurultaylarda zaman zaman gündeme gelen ve tartışma konusu olan TDK'nin bir "bilim kurumu" olduğunun belirtilmesi düşüncesi, destek bulamamıştır. Altıncı Türk Dil Kurultayı'nda tüzüğün birinci maddesi görüşülürken söz alan öğretmen Muharrem Ergin bu maddeye "bilim" kelimesinin eklenmesini ister. Ancak bu öneri kabul edilmeyecektir. Aynı öneriyi 1951 yılındaki Olağanüstü Türk Dil Kurultayı'nda da tekrarlayan Muharrem Ergin'i bu kez Dr. Zeynep Korkmaz da destekleyecektir. Dr. Korkmaz tüzüğün birinci maddesinin 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulan Türk Dil Kurumu kamu yararına çalışır bir "ilim" derneğidir biçiminde değiştirilmesiyle ilgili bir öneride bulunur. Öneri karşısında söz alan komisyon sözcüsü Turhan Eker: *Bu "bilim" kelimesi ilave edilince yalnız âlimler girebilecektir. Onun için bu maddenin tadiline lüzum yoktur*, der. Yapılan oylama sonucunda TDK'nin "bilim" kurumu olduğu ifadesi tüzüğe giremez.

Mevzuatında hukukla, yönetimle, mali durumla ilgili hükümlerin yanı sıra TDK'nin çalışma konuları ve programları, görevleri, Kurultayca kabul edilen ve gerçekleştirilmesi istenen işlerle ilgili hükümler, hatta kutlanacak önemli günlerle ilgili maddeler de yer almaktadır. Birinci Türk Dili Kurultayı'nın açılış günü olan 26 Eylül'ün Dil Bayramı olarak "kutlulanacağı" 1932'deki kurultayca kabul edilen "nizamname ve çalışma programı"nın yirminci maddesinde belirtilmektedir. 1936 kurultayında kabul edilen "ana tüzük"te ise 26 Eylülün yanı sıra TDK'nin kuruluş günü olan 12 Temmuz'da ve *yeni Türk alfabesinin kararlaştığı 30 Ağustos gününde kendisini kuran ve koruyan Ulu Öndere saygı ve kutlamalarını* sunacağı ifade edilmektedir. Yeni Türk alfabesinin kararlaştırıldığı tarih olarak 30 Ağustos'un belirtilmesi ilgi çekicidir. Bu yanlışlık Dördüncü Türk Dil Kurultayı'nda (1942) kabul edilen tüzükte de sürmüştür. Ancak Beşinci Türk Dil Kurultayı'nda bu tarih 9 Ağustos olarak düzeltilmiştir. Bilindiği gibi yüce Atatürk, 9 Ağustos 1928 akşamı Sarayburnu'nda yaptığı konuşmada yeni Türk harflerinin kabul edileceği açıklamasını yapmıştı. 1964 yılındaki Olağanüstü Kurultay'da kabul edilen tüzükte ise 12 Temmuz, 26 Eylül, 9 Ağustos günleri anılmadan "Dil Devrimi ile ilgili önemli günlerde" törenler düzenleneceği biçiminde değişikliğe gidilmiştir.

Kurumun çalışma alanları kuruluş "nizamname"sinde yalnızca iş ve çalışma kollarının adları belirtilerek verilirken Birinci Türk Dili Kurultayı'nda kabul edilen "nizamname"ye eklenen "Çalışma Programı", araştırmaların ve yürütülecek çalışmaların kapsamını yedi maddede sıralamıştır. Birinci maddede *Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa, Sami denilen dillerle mukayesesinin yapılma*sı vurgulanırken üçüncü maddede *Türk lehçelerindeki kelimelerin derlenerek lehçeler lûgati, sonra esas Türk lûgati* hazırlanması gereğine dikkat çekilmektedir. Güneş Dil Teorisi'nin de işlendiği 1936 yılındaki Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen tüzükte ise "iş ve çalışma kolları" "üçüncü ayrım"ı oluşturmaktadır. TDK'nin yürüteceği çalışmaları son derece ayrıntılı bir biçimde belirleyen bu bölümde Türk dilinin bütün yönleriyle araştırılmasının yanı sıra Türk lehçeleri üzerine yapılması gereken çalışmalar da dile getirilmektedir. "Çalışma Programı"nda ise Güneş Dil Teorisi çalışmalarıyla birlikte Türk lehçeleri araştırmalarına yer verilmektedir. *Radlof Lûgati, Divanü Lûgat-it-Türk, Büyük Türk Lûgati, Uygur Metinleri, Yakut Lûgati, Çuvaş Lûgatleri, Altay-Aladağ Lûgati, Kırgız-Kazak Lûgati gibi lûgatlerden ... taranacak fişler ile Türk Lehçeler Lûgati* yapılması, *Türk dilinin bütün lehçelerine ait lûgatler, gramerler ve başka eserler elde edildikçe olduğu gibi, yahut tercüme veya şerh yollariyle ortaya* konması gibi ayrıntılı bir program verilmektedir. 1942'deki Dördüncü Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen "Çalış-

ma Programı"nda ise Türkçenin yabancı kurallardan ve yabancı sözlerden temizlenmesi yolundaki çalışmaların ileri götürülerek yazı dili ile konuşma dili arasındaki ayrılıkları en aza indirmek, *Türk Lehçeler Sözlüğü* ile *Türkiye Türkçesi Sözlüğü* hazırlamak gibi maddeler yer almaktadır. Beşinci Türk Dil Kurultayı'nda kabul edilen on yedi maddelik "Çalışma Programı"nda *Türkçe Terimler Sözlüğü, Diyelekler Sözlüğü, Etimoloji Sözlüğü* gibi eserlerin hazırlanması istenmektedir. Daha sonraki kurultaylarda kabul edilen tüzüklerde "Çalışma Programı"na yer verilmezken "Çalışma Konuları" özel bir bölüm olarak tüzüklerde yer almaya devam etmiştir. Ancak "Çalışma Konuları" arasında çağdaş Türk lehçelerine yer verilmemesi dikkat çekmektedir. 1950'deki kurultayda kabul edilen tüzükte çağdaş Türk lehçeleri üzerine çalışmalardan söz edilmez. 1951, 1954, 1956 kurultaylarında kabul edilen tüzüklerde ise çalışma konularına yer verilmeyecektir. 1964'te toplanan Olağanüstü Kurultay'da ve 1973, 1979 kurultaylarında onanan tüzüklerde TDK çalışma konularına yeniden yer verilmeye başlanmışsa da çağdaş Türk lehçeleri çalışmalarına değinilmemiştir.

Türk Dil Kurumunun yetmiş beş yıllık geçmişi içerisindeki bu yapı ve yönetim değişikliklerini yaşanan sürecin bir parçası, bir yansıması olarak değerlendiriyoruz. Her değişikliğin o günün koşulları içerisinde Türk Dil.Kurumunu daha etkin kılmak, daha güçlü konuma getirmek ve Kuruma daha iyi çalışma imkânı sağlamak amacıyla yapıldığına inanıyoruz. Türk Dil Kurumunun geçen zaman içerisinde yapısında, yönetiminde değişiklikler yaşanmışsa da ilkelerinden sapma görülmemiştir. Kurucusu Atatürk'ün Türk dili üzerine sözlerini kendisine ilke edinen Türk Dil Kurumu son yıllarda çalışmalarını gelişen bilişim uygulamalarının sağladığı imkânlar sayesinde bilgisayar destekli olarak yürütmektedir.

Türk Dil Kurumunda bilgisayar destekli dil bilimi çalışmaları

Bilişim terimleri üzerine yürütülen çalışmalar, Türk Dil Kurumunun bilişimle ilgilenmesinin de başlangıcını oluşturmuştur. Birinci kuşak bilgisayarların gelişmeye ve yaygınlaşmaya başladığı yıllarda Prof. Dr. Aydın Köksal'ın hazırladığı *Bilişim Terimleri Sözlüğü*'nü yayımlayan Türk Dil Kurumu başta *bilişim, bilgisayar, yazılım, donanım, bellek* gibi yaklaşık iki bin beş yüz terimin dilimize kazandırılmasını sağlamıştır. Ülkemizde kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasıyla birlikte Türk Dil Kurumu da çalışmalarını bilgisayar desteğiyle yürütmeye başlamıştır. Kayıtlarına göre, Türk Dil Kurumuna ilk bilgisayarlar 3 Ağustos 1990 tarihinde alınmıştır. Yürütülen araştırmalarla ortaya konulan dil malzemesinin bilgisayar ortamına aktarılmasında yararlanılan bilgisayarlar, bir süre sonra metin işleme, sözlük hazırlama, yazım uy-

gulamaları gibi çok çeşitli yazılımların üretilmesinde ve yayımlanacak eserlerin baskıya hazırlanmasında, dizgilerinin ve sayfa tasarımlarının yapılmasında kullanılır olmuştur.

Türkiye'nin 12 Nisan 1993'te 64 Kbps hızındaki hat ile ABD'deki bir ağa bağlanarak Genel Ağ (İnternet)'a girmesinden dört yıl sonra, Türk Dil Kurumu www.tdk.gov.tr alan adıyla ve 64 kb ile ağ uygulamalarında yerini almıştır. Türk Dil Kurumunu tanıtıcı bilgilerin yanı sıra aylık *Türk Dili* dergisindeki bazı yazıların, *Doğru Yazalım Doğru Konuşalım* köşesinin ve *İmlâ Kılavuzu*'nun yer aldığı ağ kümesi (*web site*) bilgi kaynağı olarak sanal ortamda gelişmeye başlamıştır. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi kataloğunun özel bir yazılım aracılığıyla ağ ortamında taramaya açılması ile araştırmacıların Kurum binasına gelmeden sanal ortamda kaynak tarayabilmeleri sağlanmıştır.

Türk Dil Kurumu ağ kümesinin *(web site)* kullanıma sunulmasından sonra sanal ortamdaki ziyaretçiler giderek artış gösteriyordu. Ancak, kümenin ziyaretçileri Türk dili konusunda uzman bir Kurum olan TDK'den Türkçe ile ilgili daha fazla bilgi kaynağı istiyordu. Özellikle *Türkçe Sözlük*, en fazla istenen kaynakların başında geliyordu. İlk baskısı 1945'te yayımlanan *Türkçe Sözlük*'ün yeni baskısının TDK ağ kümesinde yer almaması şiddetle eleştiriliyordu. *Türkçe Sözlük*'ü sanal ortamda kullanıma açma çalışmaları 2002 yılında başladı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 19 Mart 2002 gün ve 432/13 kararıyla *Türkçe Sözlük*'ün geliştirilmiş, genişletilmiş ve düzeltilmiş hâlinin üniversitelerimizdeki bilgisayar uzmanlarının da gönüllü katkılarıyla sanal ortama taşınması adımı atıldı.

Türkçe Sözlük'ün genişletilmiş en son hâlinin sanal ortamda kullanılabilmesi için gerekli yazılımı Prof. Dr. Yusuf Ünlü geliştirdi. Hazırlanan bu yazılımda sözlerin türü, kökeni, okunuşu, çevriyazısı, anlamı, içinde geçtiği cümle, birlikte kullanıldığı sözlerle oluşturduğu kalıp ifadeler, birleşik sözler, deyimler ve atasözleri aynı sayfada sunulacaktı. Kullanıcılar veri tabanında aradıkları sözle ilgili bütün bu bilgilere tek bir tıklama ile ulaşmalıydı. Uzun soluklu bir çalışmadan sonra istenilen nitelikteki sözlük yazılımı tamamlanarak Türk Dil Kurumu sunucusu üzerine kuruldu.

Sanal ortamda kullanıma sunulan ilk sözlüğümüze verilecek adın ne olması gerektiği üzerinde de tartışmıştık. Bilişim uygulamalarının getirdiği kolaylıkla veri tabanının ve yazılımın sürekli güncelleştirilecek olması, dile giren en güncel sözlerin, terimlerin, deyimlerin bu yolla veri tabanında işlenecek olması dolayısıyla *Güncel Türkçe Sözlük* adını vermeyi uygun bulmuştum. Kısa sürede bu adı benimsedik ve Türk Dil Kurumunun kuruluşunun 70. yıl dönümü dolayısıyla 11 Temmuz 2002 günü düzenlenen törende *Gün-*

cel Türkçe Sözlük kamuoyuna ve basına tanıtılarak kullanıma açıldı. Sözlüğün kullanıma açılmasıyla birlikte halkın ve basının geniş ilgisi ile karşılaştık. Pek çok gazete, televizyon ve radyo; sözlükle ilgili haber, söyleşi, tanıtım programı yayımladı. Ağ ortamında çalışan bir sözlük herkese gerekliydi. O günlerde Avustralya'dan bir annenin gönderdiği e-postada yazılı olanları hiçbirimiz unutamıyoruz. Yıllardır Avustralya'da yaşayan bir anne, bu sözlük sayesinde çocuklarının ana dilini unutmadan, ana dilimiz Türkçeyi bütün söz varlığı ile öğreneceğini yazıyor ve Kurumumuza yüzlerce kez teşekkür ediyordu. Son derece içten yazılan bu ileti hepimizi duygulandırmıştı. Benzer teşekkür iletilerinin yanı sıra sözlükte bulunamayan sözler, deyimler, terimler konusunda eleştiriler de gelmeye başlamıştı. Gerçekten de sözlükte pek çok eksik madde vardı. Bu arada yıllardır yapılan baskılarda gözden kaçan yanlışlar da yer alıyordu. Kullanıcılar hem eksikleri hem yanlışları e-posta ile bildiriyorlardı. *Türkçe Sözlük*, bu dilin sahibi ve en yetkin eleştirmeni olan milletimizin görüşlerine açılmıştı.

Sözlük veri tabanının ayrıntılı sorgulama ile daha da kullanılır hâle getirilmesi düşüncemizin yanı sıra kullanıcılardan bu yolda gelen istekler sonucunda *Güncel Türkçe Sözlük*'te Ayrıntılı Arama özelliğinin geliştirilmesi çalışmalarına başlandı. Prof. Dr. Yusuf Ünlü'nün özverili çalışması sonucunda sözlük veri tabanında ayrıntılı arama seçenekleri 2005 yılı sonlarında yazılıma eklendi. Bu özellikler sayesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te bir sözün geçtiği madde başlarını, yabancı dillerden Türkçeye geçen sözleri, örnek cümlelerin hangi yazarlardan alındığını, çeşitli bilim dallarındaki terimleri, söz türlerini birkaç saniye içerisinde öğrenmek mümkün hâle geldi. Böylece *Güncel Türkçe Sözlük* daha da işlevsel hâle geldi.

Kuruluşundan bu yana Türk Dil Kurumuna gönderilen soruların büyük bir bölümünü kişi adlarıyla ilgili olanlar oluşturuyordu. Adların anlamlarını veya belirli anlamlardaki adları öğrenmek üzere Türk Dil Kurumuna dilekçe, telefon, e-posta ile başvurulmaktaydı. *Kişi Adları Sözlüğü*'nü hazırlayarak bu gereksinimi karşılamak amacıyla kurulan *Ad Sözlüğü Çalışma Grubu*, yaklaşık iki yıllık çalışmayla *Kişi Adları Sözlüğü*'nü hazırladı. Yaklaşık 11 bin adın bulunduğu *Kişi Adları Sözlüğü*, Çukurova Üniversitesi Bilgi İşlem Merkezi uzmanı Murat Kara'nın gönüllü olarak hazırladığı yazılımla sanal ortamda 2004 yılı başlarında kullanıma açıldı. Daha sonra Prof. Dr. Yusuf Ünlü, bu yazılımı daha da işlevsel hâle getirirken Prof. Dr. Recep Toparlı da veri tabanında yer alan adları denetimden geçirerek düzenledi. *Kişi Adları Sözlüğü*'nde adların anlamı, kökeni, yani hangi dilden olduğu, kız adı mı erkek adı mı olduğu belirtiliyor. Zaman zaman yanlış söylendiğine tanık olunan Arapça, Farsça kökenli adların doğru söylenişleri de sözlükte veriliyor. *Kişi Adları Sözlüğü*

yazılımının bir başka özelliği de belirli anlamlardaki ve kavramlardaki adların elde edilebilmesidir. Bu özellik sayesinde belirli anlamdaki adları liste hâlinde görerek beğendiği adı çocuğuna vermek isteyenlere bir kolaylık sağlanmıştır.

Türk Dil Kurumunun ağ ortamında kullanıma açtığı bir başka sözlük de *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*'dür. Türkçenin bilim, sanat ve kültür dili olarak daha da gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla Türk Dil Kurumu bütün bilim ve sanat dallarında terim çalışmaları yürütmektedir. Kuruluşundan bu yana çeşitli terim sözlükleri yayımlayan Türk Dil Kurumu, son yıllarda terim çalışmalarını ilgili bilim dallarındaki çeşitli üniversitelerden öğretim üyelerinin katılımıyla oluşturulan çalışma grupları kapsamında yürütmektedir. Önceki yıllarda yayımlanmış terim sözlükleri ile son yıllarda oluşturulan çalışma gruplarında hazırlanan yeni terim sözlükleri yeni bir yazılımla tek bir veri tabanında toplanmıştır. Çalışmalarını İstanbul'da yürüten Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü Çalışma Grubunun hazırladığı bu yazılımın veri tabanındaki seksen beş terim sözlüğünde 170.000'i aşan terim varlığı bulunmaktadır. Sürmekte olan terim çalışmalarıyla ilgili görüşlerin, eleştirilerin iletilebildiği bu yazılım sayesinde terim çalışmaları olabildiğince geniş katılımlı ve herkesin eleştirisine açık bir biçimde yürütülmektedir. Aranan bir terimin ilgili bütün bilim dallarındaki kullanımlarının tek bir sayfada görüldüğü bu yazılımın veri tabanı her geçen gün geliştirilmektedir.

Sürmekte olan terim çalışmalarıyla ilgili görüşlerin, eleştirilerin iletilebildiği bu yazılım sayesinde terim çalışmaları olabildiğince geniş katılımlı ve herkesin eleştirisine açık bir biçimde yürütülmektedir.

Türk dünyasında ortak iletişim dilinin geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Dil Kurumu ve Yesevi Üniversitesinin ortak çalışması olarak sanal ortamda http://lehceler.yesevi.net adresinde kullanıma açılmıştır. Yaklaşık 7.500 sözün yer aldığı bu sözlükte Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Uygur Türkçeleri söz varlığından örnekler bulunmaktadır. Herhangi bir Türk lehçesindeki bir sözün Türkiye Türkçesindeki veya bir başka Türk lehçesindeki karşılığı birkaç saniye içerisinde görülebilmektedir.

Türk Dil Kurumu bu sözlüklerin yanı sıra *Derleme Sözlüğü*'nün, *Tarama Sözlüğü*'nün, *Tarihsel Sözlük*'ün, *Deyimler Sözlüğü*'nün, *Atasözleri Sözlüğü*'nün, *Yabancı Kelimeler Sözlüğü*'nün yer alacağı *Türkçenin Söz Varlığı* veri tabanını, bilişim uygulamaları sayesinde çok amaçlı olarak kullanıma açma çalışmasını da yürütmektedir. Yaklaşık altı yüz bin sözden oluşacak bu söz varlığı, bili-

şim uygulamaları ile herkesin elinin altında olacaktır. Basılı biçimleri bir kitaplığı dolduracak kadar geniş olan bu sözlükler ancak kütüphanelerde veya dil bilimcinin kitaplığında rastlanabilecek niteliktedir. Herkesin evinde, iş yerinde bu sözlükleri bulundurması mümkün değildir. Rastladığı bir hukuk terimini, bir deyimi, yerel bir sözü veya tarihî metinlerde geçen eski bir sözü bulmak isteyen bir kişinin kütüphane kütüphane dolaşmasına gerek kalmadan bir çırpıda ulaşabileceği bu sözlük veri tabanı, Türkçenin söz varlığını işlevsel hâle getirecektir. Türkçedeki belirli bir anlam ve kavram alanındaki söz varlığı birkaç saniye içerisinde meraklısına sunulabilecektir.

Türk Dil Kurumu arşivindeki Türk dili ile ilgili belgelerin tamamı sanal ortama aktarılmıştır. Türk Dil Kurumunun 75 yıllık arşivi, http://tdkkitaplik.org.tr adresinde herkesin hizmetine sunulmuştur. Güneş Dil Teorisi ile ilgili Kurum arşivindeki bütün belgeler, yazışmalar, Kurultay tutanakları, dil tartışmaları üzerine yazılanlar da bu sunucuda yer almaktadır.

Sanal ortamdaki bu çalışmalarımızın yanı sıra doğru ve güzel Türkçenin geliştirilerek yaygınlaştırılması amacıyla her gün binlerce kişiye e-posta iletisi ile *Türkçe Sözlük*'ten ve *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* kitabından seçilen iki söz ücretsiz olarak gönderilmektedir.

Sağlanan özel bir yazılımla, Türk Dil Kurumu binasında düzenlenen söyleşiler, konuşmalar, açık oturumlar, bilgi şölenleri ve diğer etkinlikler sesli, görüntülü ve canlı olarak Genel Ağ'da yayımlanmaktadır. Etkinlikleri canlı olarak izleyemeyenlerin daha sonra yararlanmaları için bant kayıtları da ağ kümesinde tutulmaktadır. Dileyen kişi, geçmiş toplantıların bant kaydını izleyebilmekte, hatta bu kayıtları bilgisayarına aktarabilmektedir.

Türk Dil Kurumunun yalnız yetmiş beş yılda yaptığı çalışmalar değil son iki üç yılda yaptığı çalışmaları anlatmak bile sayfalar tutacaktır. Türk Dil Kurumu Türk İşaret Dili'nin ölçünlü hâle getirilmesi, Türk destanlarının, tarihsel sözlüklerin ve tarihsel dil bilgilerinin, eski Türk yazıtlarının yayımlanması, kitle iletişim araçlarında Türkçenin doğru ve güzel kullanımı, iş yeri adlarının Türkçeleştirilmesi gibi Türk dili ile ilgili pek çok konuda etkinlik yürütmektedir.

Bu yazıda Türk Dil Kurumunun yetmiş beş yıllık geçmişinin bir özetini, yaşanan gelişmeler ve yürütülen etkinliklerle birlikte sunmaya çalıştık. Türkçenin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi, özleştirilmesi çalışmalarını yürüterek Türkçenin öz güzelliğinin ortaya çıkarılması ve yeryüzündeki diller arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirilmesi uğrunda çalışmalar yürüten Türk Dil Kurumuna bu uğurda daha nice yetmiş beş yıllar diliyoruz. "Dünya durdukça Türkçe var olacak, Türk Dil Kurumu da Türkçe için çalışmalarını sürdürecektir".

Kaynakça

Atay, Falih Rıfkı (1965), "Hatıra: Hüküm Nasıl Kurtuldu?", *Dünya* gazetesi, 16.5.1965

——, (1966), "Atatürk ve Özleştirme", *Dünya* gazetesi, 17.7.1966.

——, (1966), "Atatürk ve Özleştirme", *Dünya* gazetesi, 17.7.1966.

Bayur, Hikmet (1952), "Atatürk ve Dil Devrimi", *Dil Dâvası*, TDK yayını, Ankara

Dilmen, İbrahim Necmi (1935), *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları*

——, (1936), *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları Hakkında III. Dil Kurultayına Sunduğu Teze Bağlı Grafikler ve Analizler*, İstanbul.

——, (1936), *Les lingnes meres et essentielles de la theorie Güneş-Dil*, İstanbul

Eren, Hasan (1990), "*Sırça Köşkte*", *Türk Dili* dergisi, 1990/I, TDK yayını, s. 1-78.

——, "*Sırça Köşkte II*", *Türk Dili* dergisi, 1992/II, TDK yayını, s. 161-213.

——, "*Sırça Köşkte III*", *Türk Dili* dergisi, 1993/II, TDK yayını, s. 1-82.

Etimoloji Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili: Notlar, Ulus Matbaası, 1935.

Heyd, Uriel (1954), *Language Reform in Modern Turkey*, The Israel Oriental Society, Jerusalem.

İmer, Kâmile (1976), *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, TDK yayını, Ankara.

İnan, Abdülkadir (1936), *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul

——, "Türk Dil Kurumu'nun Kuruluşu Üzerine", *Türk Dili*, 6 (69), Haziran 1957.

Korkmaz, Zeynep (1982), "Güneş-Dil Teorisi ve Yöneldiği Hedefler", *Meydan* dergisi, S.: 601-83, Ocak 1982, s. 23.

——, (1985), "Dil İnkılâbının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri", *Türk Dili*, S.: 401, Mayıs 1985.

Levend, Agâh Sırrı (1952), "Dilde Özleşme Hareketinin Tarihçesi", *Dil Dâvası*, TDK yayını, Ankara.

——, (1972), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu yayını, Ankara.

Sertkaya, Osman F. (1979), "*Atatürk'ün Dil Politikası I-II-III*", *Tercüman* gazetesi, 22-24 Aralık 1979

——, "Atatürk ve Türk Dili", *Türk Dili* dergisi, S.: 599, Ankara, Kasım 2001.

Şimşir, Bilâl N. (1992), *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara.

Tan, Nail (2002), *Kuruluşunun 70. Yılında Türk Dil Kurumu*, Ankara.

Tankut, Hasan Reşit (1936), *Güneş-Dil Teorisine Göre Pankronik Usulle ve Paleo-Sosyolojik Dil Tetkikleri Adlı Tezinde Geçen Örnekler*, İstanbul.

T.C. Maarif Vekâleti (1933), *Birinci Türk Dili Kurultayı (Tezler, Müzakere Zabıtları)*, Devlet Matbaası, İstanbul.

TDAK (1935), *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul.

TDTC (1933), "Birinci Kurultaydan Sonra İlk Çalışmalar", *Türk Dili*, 5.

——, (1934), *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları*, İstanbul 1934.

Timurtaş, Faruk K. (1980), "Atatürk Ne İstiyordu ?", *Tercüman* gazetesi, 11.6.1980.

Ünaydın, Ruşen Eşref (2002), *Ruşen Eşref Ünaydın'ın Bütün Eserleri, Hatıralar III, hzl.: Necat* Birinci, Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.